

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ ETHNOLOGY

3
59 • 2011

ISSN 13335-1303
EV 3355/09
MIČ 49 616
Cena 2,- €

Z OBSAHU

RYBANSKÁ, Veronika: Formovanie sociálneho poznania
v detskej kultúre

SIRKOVSKÁ, Monika: Modely rodiny a štýly výchovy

MÓCIKOVÁ, Katarína: Vplyv sociálnej interakcie
na detskú koncepciu príbuzenstva

SOUKUP, Martin: Vizualizace a reprezentace kultury v Yawanu,
Papua-Nová Guinea

SLOVENSKÝ NÁRODOPOPIS (SLOVAK ETHNOLOGY) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiam v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiállové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách.

Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

PREKLADY

John Minahane (do angličtiny)

HOSŤUJÚCI EDITOR

Martin Kanovský

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

REDAKCIA

Tatiana Podolinská
Vladimír Potančok

GRAFICKÁ ÚPRAVA A PRÍPRAVA DO TLAČE

Eva Kovačevičová-Fudala

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Ľubica Droppová, Bernard Garaj, Hana Hlôšková, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

Ilustračné fotografie k štúdiu Vplyv sociálnej interakcie na detskú koncepciu príbuzenstva. Autorka fotografií Katarína Móciková.

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

EDITORIAL

- KANOVSKÝ, Martin: Editorial • 256

ŠTÚDIE

- RYBANSKÁ, Veronika: Formovanie sociálneho poznania v detskej kultúre • 263
SIRKOVSKÁ, Monika: Modely rodiny a štýly výchovy • 282
MÓCIKOVÁ, Katarína: Vplyv sociálnej interakcie na detskú koncepciu príbuzenstva • 301

MATERIÁLY

- SOUKUP, Martin: Vizualizace a reprezentace kultury v Yawanu, Papua-Nová Guinea • 319

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

- Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc. – 85-ročný (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 327
Jubilantke Viere Valentovej (Juraj ZAJONC) • 329
Jubileum mladistvej sedemdesiatničky (Juraj PODOBA) • 334
Jubilujúci Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (1990 – 2010) vo svetle minulých a súčasných publikačných, organizač-

- ných a výskumných aktivít (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 336
Pamäť – téma nadčasová (Zuzana PROFANTOVÁ) • 339
Idea slovanskej jednoty je udržiavaná (Zuzana PROFANTOVÁ) • 342
Tady jsme doma – regionální folklor do škol (Alena SCHAUEROVÁ, Magdalena MAŇÁKOVÁ) • 343
XXI. ročník Festivalu ľudovej kultúry Koliesko (Anna HLÔŠKOVÁ, Petra KLOBUŠICKÁ) • 347
Historická sociologie – časopis pro historické sociální vědy (Marta BOTÍKOVÁ) • 350
Cena Andreja Kmeťa, tituly Múzeum roka 2010 a Galéria roka 2010 • 351

RECENZIE – ANOTÁCIE

- Sekularizácia, náboženstvo a modernita – tri knižné variácie na tému. Peter Berger, Grace Davie, Effie Fokas: Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations; Steve Bruce: Sekularization: In Defence of an Unfashionable Theory; John Micklethwait, Adrian Wooldridge: God is Back: How the Global Rise of Faith is Changing the World (Ľudmila HRUSTIČOVÁ) • 352

- Lubica Droppová, Eva Krekovičová: Po-
čujte panny, aj vy mládenci... Letákové
piesne zo slovenských tlačiarň (Marta
TONCROVÁ) • 361
- Jaroslav Skupnik: Antropologie příbu-
zenství. Příbuzenství, manželství a ro-
dina v kulturně antropologické per-
spektivě (Marta BOTÍKOVÁ) • 363
- Kúpeľníctvo v publikáciách Ladislava Lenov-
ského. Ladislav Lenovský: Kultúra kúpeľ-
ného mesta; Ladislav Lenovský: Santovka.
Plniarenstvo, povozníctvo a kúpeľníctvo
(Magdaléna PARÍKOVÁ) • 364
- Alžbeta Lukáčová: Samko Dudík a jeho
kapela. Fenomén výraznej osobnosti

- v tradičnej hudobnej kultúre (Bernard
GARAJ) • 367
- Marek Jakoubek: Vojvodovo. Etnologie
krajanské obce v Bulharsku (Ján BO-
TÍK) • 368
- Österreichische Zeitschrift für Volkskun-
de 2010, Heft 3-4, Jüdische Volkskunde
(Peter SALNER) • 370
- Zlatica Sáposová, Štefan Šutaj (Ed.): Po-
vojnové migrácie a výmena obyvatel'-
stva medzi Československom a Maďar-
skom (Pavol TIŠLIAR) • 373
- Róbert J. Büchler (Ed.): Encyklopédia židov-
ských náboženských obcí. 2. zväzok. L – R.
(Igor THURZO) • 375

CONTENTS

EDITORIAL

- KANOVSKÝ, Martin: Editorial • 256

ARTICLES

- RYBANSKÁ, Veronika: The formation of
social knowledge in children's culture
• 263
- SIRKOVSKÁ, Monika: Models of the fa-
mily and styles of upbringing • 282
- MÓCIKOVÁ, Katarína: The influence of
social interaction on children's concep-
tions of kinship • 301

RESEARCH REPORTS

- SOUKUP, Martin: Visualisation and re-
presentation of culture in Yawan villa-
ge, Papua New Guinea • 319

ESSAYS / NEWS / OVERVIEWS

- Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., at 85
(Magdaléna PARÍKOVÁ) • 327
- For Viera Valentová's jubilee (Juraj ZA-
JONC) • 329
- For Oľga Danglová's jubilee (Juraj PODO-
BA) • 334

- 20th anniversary of the Research Institute
of Slovaks in Hungary (1990 – 2010): in
the light of current and previous activi-
ties in publishing, organisation and re-
search (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 336
- Memory – a timeless theme (Zuzana
PROFANTOVÁ) • 339
- The idea of Slavic unity is maintained
(Zuzana PROFANTOVÁ) • 342
- So here's where we live – regional folklo-
re for schools (Alena SCHAUEROVÁ,
Magdalena MAŇÁKOVÁ) • 343
- 21st year of Koliesko, festival of popular
culture (Anna HLÔŠKOVÁ, Petra KLO-
BUŠICKÁ) • 347
- Historická sociologie – a journal for the
historical social sciences (Marta BOTÍ-
KOVÁ) • 350
- Andrej Kmeť Prizes and awards of Muse-
um of the Year 2010 and Gallery of the
Year 2010 • 351

BOOK REVIEWS / REVIEW ESSAYS

- Secularisation, religion and modernity –
three books variously on the theme.
Peter Berger, Grace Davie, Effie Fokas:
Religious America, secular Europe?

- A theme and variations; Steve Bruce: Secularization: in defence of an unfashionable theory; John Micklethwait, Adrian Wooldridge: God is back: how the global rise of faith is changing the world (Ľudmila HRUSTIČOVÁ) • 352
- Ľubica Droppová, Eva Krekovičová: Počujte panny, aj vy mládenci... Letákové piesne zo slovenských tlačiarní (Marta TONCROVÁ) • 361
- Jaroslav Skupnik: Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě (Marta BOTÍKOVÁ) • 363
- The spa industry in the publications of Ladislav Lenovský. Ladislav Lenovský: Kultúra kúpeľného mesta; Ladislav Lenovský: Santovka. Plniarenstvo, povozníctvo a kúpeľníctvo (Magdaléna PARÍKOVÁ) • 364
- Alžbeta Lukáčová: Samko Dudík a jeho kapela. Fenomén výraznej osobnosti v tradičnej hudobnej kultúre (Bernard GARAJ) • 367
- Marek Jakoubek: Vojvodovo. Etnologie krajské obce v Bulharsku (Ján BOTÍK) • 368
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 2010, Heft 3-4, Jüdische Volkskunde (Peter SALNER) • 370
- Zlatica Sáposová, Štefan Šutaj (Ed.): Po-vojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (Pavol TIŠLIAR) • 373
- Róbert J. Büchler (Ed.): Encyklopédia židovských náboženských obcí. 2. zväzok. L - R. (Igor THURZO) • 375

EDITORIAL

V antropológii nájdeme iba veľmi málo kníh a štúdií, ktoré sú venované deťom a detským kultúram. To je veľmi zvláštne: nie je problém nájsť nesmierne množstvo publikácií venujúcich sa rodine a rodinnému životu, ale takmer všetky z nich sa zaoberajú príbuzenstvom, organizovaním domácnosti, vzťahmi medzi manželskými partnermi a príbuznými v širšej rodine, a deti ostávajú na úplnom okraji záujmu. Ak sa vôbec spomenú, tak iba ako objekty, o ktorých podávajú informácie dospelí. O to viac je však zarážajúce, že deti zostávajú mimo oblasti záujmu aj v kognitívnej antropológii. Na rozdiel od kognitívnej psychológie, v ktorej je vývinová psychológia bez najmenších pochybností dominantným prúdom, nielen v antropológii a etnológii, ale ani v kognitívnej antropológii takmer nenájdeme práce o deťoch a detských kultúrach. Prečo takýto malý záujem?

Ako uvádza Schwartzman (2001: 16), z 3493 článkov, ktoré boli publikované v časopise *American Anthropologist* v rokoch 1900 – 2000, iba 137 ich obsahovalo nejaké informácie o deťoch. A nie je to záležitosť minulosti. V rokoch 1986 až 2001, ak sa pozrieme na databázu vedeckých časopisov *Eureka*, *American Anthropologist* publikoval tri články o deťoch. Ak si zadáme vyhľadávanie podľa slov „dieťa“, „deti“, „detstvo“ či „starostlivosť o deti“, od roku 1904 dostaneme 14 výsledkov vyhľadávania (Hirschfeld, 2002: 612). Keďže americkí antropológovia vo všeobecnosti viac využívali psychologickú orientáciu, dá sa takmer s istotou predpokladať, že v iných prestížnych antropológických časopisoch je tento pomer ešte oveľa menší. V domácom kontexte je situácia rovnaká. Máme síce k dispozícii niekoľko zborníkov (českých, ak český kontext považujeme za domáci, čo prakticky tak aj je), ktoré sa venujú detskému folklóru, ale aj keď prihliadneme na značné zúženie témy, ani v týchto prácach sa neskúmajú priamo detské kultúry a ich sociálne zázemie z hľadiska detí – ide skôr o prezentáciu špecifického materiálu (Hrabalová, 1975; Hrabalová, 1980; Frolec, 1980; Sborník ÚLK Strážnice 1997; Sborník ÚLK Strážnice 2000; Pospíšilová, 2003; Sborník ÚLK Strážnice 2007). V slovenskej etnológii sa celá produkcia venovaná priamo deťom obmedzuje na dva príspevky (Botíková, 1988; Botíková, 1997).

Zo strany klasickej antropológie a etológie sa to dá pochopiť (aj keď nie ospravedlniť): mnohí vedci sa riadia intuitívnou (a naivnou) predstavou, že nie je potrebné skúmať deti a detské kultúry, pretože aj tak sú iba nedokonalými odrazmi kultúr dospelých, sú to akési proto-kultúry na ceste k úplnosti a ich skúmanie by nič neprinieslo. Načo skúmať tento fragmentárny, neusporiadaný huriavk, keď máme pred sebou dos-

pelých a ich rozvinuté kultúrne praktiky a systémy? Prečo skúmať nedokonalý a deformovaný obraz, keď máme k dispozícii originál? Kto má mať navyše trpezlivosť s takými neposednými, rozlietanými, sotva pozornosť udržiavajúcimi informátormi, akými sú malé deti?

Je zaujímavé pozorovať, že postoj k deťom a ich kultúram v súčasnej antropológii a etnológii je v prístupoch, postojoch i termínoch veľmi podobný ako bol dlhé roky prístup k ženám: ženy boli dlho v antropológii marginalizované, ich hlas nezaznel, o nich informovali iní, ich manželia / partneri, otcovia, bratia, skoro všetky príspevky v antropológii o ženách sa týkali len ich pozícií v príbuzenských systémoch. Keď som sa nedávno zúčastnil na jednej antropolologickej konferencii s príspevkom o deťoch a dôležitosti ich skúmania, prvá otázka, ktorú som dostal znela, že nestačí iba uviesť etnografický materiál z detských skupín: je potrebné najskôr osobitne zdôvodniť, že skúmanie detí vôbec môže mať nejaký teoretický prínos pre antropológiu. Napríklad, ak niekto skúma au-pair výpomoc v domácnostiach (ktorá spočíva vo veľkej miere práve v práci s deťmi), netreba to nijako zdôvodňovať. Dokonca ani vtedy nie, keď sú témou predstavy (často vzájomne konfliktné) o deťoch zo strany au-pairs a rodičov. Avšak keby sa niekto pustil nie do skúmania *predstav o deťoch*, ale *predstav detí*, treba na to osobitné zdôvodnenie. Dnes by už bola škandálnou alebo aspoň zastaranou antropológická práca, ktorá by chcela byť etnografickou monografiou sociálneho života nejakej komunity bez zohľadnenia genderovej problematiky. A je jasné, že tu nejde o akýsi módný výstrelok, o ústupok akejosi agresívnej feministickej antropológii: naše poznanie kultúry a spoločnosti bez skúmania genderových záležitostí je skrátka neúplné. Prečo tento istý argument neplatí v prípade detí?

Toto tematické číslo sa pokúsi ukázať, že marginalizácia detí v antropológických a etnológických výskumoch je veľkou chybou. Skúmať, ako si deti osvojujú kultúru, do ktorej sa narodia, je dôležité nielen samo osebe, ale pomôže nám to pochopiť, aká je vlastne kultúra dospelých. Ľudia sa totiž vyznačujú tým, že sa neustále učia: a aj keď procesy učenia sú u detí rozdielne než u dospelých, niektoré zásadné princípy majú spoločné. Množstvo kľúčových kultúrnych a sociálnych informácií a kompetencií si človek osvojí v detstve a adolescencii, a práve tie sú zásadnou orientáciou v kultúre. Skúmať tieto poznatky takpovediac „od prostriedku“, v dospelosti, ako dané, nie je veľmi šťastný nápad, ani metodologicky, ani empiricky.

Ak je jednou z centrálnych tém antropológie skúmať, ako sa kultúrne poznanie prenáša z generácie na generáciu, tak nie je možné vynechať skúmanie detí. To by sa dalo iba tak – a práve to sa v antropológii a všeobecne v sociálnych vedách, žiaľ, stále ešte deje – že sa prenos kultúrneho poznania považuje za *jednoduchý* a *jednosmerný* proces: dospelí majú kultúrne poznanie a odovzdávajú ho deťom v socializácii tak, že im vravia a ukazujú, čo majú robiť a vedieť, odmeňujú ich za to (citovo i fakticky) alebo trestajú. Deti tieto praktiky, odmeny a tresty pozorujú a napodobňovaním, pokusmi a omylmi sa učia. Ukázalo sa však, že táto predstava je zásadne pomýlená, pretože dramaticky podceňuje tvorivý prínos mysle dieťaťa samotného a detskej skupiny. Jednoduchá imitácia, nech si o tom rodičia i niektorí vedci myslia čokoľvek, jednoducho nie je procesom, ktorým sa učíme nové kultúrne poznatky. Ani ako dospelí, ani ako deti.

Ak sa nedáme zaslepiť vopred danými predsudkami a empiricky skúmame detskú skupinu, napríklad pokiaľ ide o jej statusové a hierarchické usporiadanie a sociálne interakcie, zistíme veľmi skoro jednu pozoruhodnú vec: hierarchické vzťahy v detskej skupine *nie sú* kópiou, ba ani len prostou reprodukciou hierarchií dospelých. Dieťa

nemôže v detskej skupine jednoducho mechanicky *použiť* vzory, ktoré má zo svojej rodiny. Deti sa do detských skupín musia integrovať, získať uznanie ostatných detí, čo znamená, že musia najskôr prakticky zistiť, aké vzory správania sú v *detskej* skupine považované za žiaduce a nežiaduce (Corsaro, 2003). Detská skupina je špecifickou subkultúrou: samozrejme, preberajú sa prvky dominantnej kultúry a spoločnosti, no nie priamo, ale až po adaptácii na detskú skupinu. Ak má dieťa napríklad dominantného otca, ktorý určitými praktikami pôsobí v rodine či v práci, nemôže si jednoducho dovoliť automaticky tieto praktiky, výpovede a poznatky priamo použiť v detskej skupine, ale musí ich adaptovať podľa špecifickej situácie v detskej skupine. Detská skupina, tak ako každá špecifická komunita, má svoje spätné väzby, ktoré sú navyše prispôbené detskej mysli vo vývine. Tým nechcem povedať, že detské sociálne hierarchie sú radikálne odlišné od hierarchií dospelých – deti si ich však formujú špecifickým spôsobom a detská skupina funguje ako akési miesto, kde sa formuje a nastavuje detský sociálny zmysel pre hierarchiu a pravidlá. Treba si totiž uvedomiť jednu zásadnú vec: dieťa si v nijakej kultúre nemôže „dovoliť“ iba tupo imitovať správanie dospelých – musí sa naučiť samo rozoznávať a prispôsobiť sa pravidlám skupiny, *do ktorej ešte len príde*. Pri tomto učení sa nie je primárne dôležitý *obsah* pravidiel a hierarchií, ale *schopnosť* rozoznať ich v danej skupine. Je potrebné si uvedomiť prostý, no často prehliadaný fakt: sociálne sa dieťa musí adaptovať na život *mimo rodiny*: rodina je síce primárnym miestom sociálneho života, no dieťa predsa v rodine nie je sociálne izolované a ani v nej nemôže zostať celý život. Tak ontogeneticky (kognitívne-vývinovo), ako aj fylogeneticky (evolučne) dieťa musí byť prispôbené na širšiu sociálnu jednotku ako je rodina. A napriek zdaniu, širšie sociálne skupiny *nie sú* organizované podľa modelu rodiny.

Dieťa sa teda neučí tým, že sa iba pasívne podriadi hierarchii a nátlaku, ale tým, že sa naučí rozoznávať hierarchické pozície a ich kultúrne špecifické znaky. Napríklad, dieťa nebude uplatňovať svoje poznatky o hierarchii v predškolskej skupine na adolescentnú pubertálnu skupinu priamo, ani poznatky z pubertálnej skupiny na skupinu dospelých: použije však niektoré spôsoby rozoznávania hierarchií a statusu, ktoré získalo predtým. Hierarchie v každej skupine, do ktorej dieťa vstupuje, sa líšia a majú vlastnú sociálnu logiku, takže ide oveľa viac o schopnosť rozoznať túto sociálnu logiku než reprodukovať nejaké vopred dané vzory. A takisto kultúrne pravidlá samotné podliehajú zmenám.

Vidíme teda, aké dôležité môže byť skúmanie kultúrneho a sociálneho diania v detskej skupine. Dokonca sa dá pomerne jednoducho zdôvodniť, prečo musí mať skúmanie tejto subkultúry prioritu pred skúmaním iných subkultúr. Na rozdiel od iných subkultúr a špecifických sociálnych skupín, z ktorých sa skladá každá kultúra, jedine členstvo v detskej kultúre je absolútne povinné: nikto nie je v našej kultúre povinný stať sa členom subkultúry priaznivcov džezu alebo punku, či subkultúry zberateľov známok – lenže nikto nemôže uniknúť členstvu v detskej subkultúre. A práve to, čo sa deje v detskej subkultúre, rozhoduje významným spôsobom o tom, aká bude kultúra ako celok. Medzigeneračné uchovávanie kultúry a kultúrnu zmenu zrejme nemôžeme v úplnosti pochopiť bez znalostí o tom, ako sa kultúrne poznanie a sociálne praktiky prenášajú v detských skupinách a aký podiel na tom majú vyvíjajúce sa kognitívne a sociokultúrne schopnosti detí. A platí to aj naopak: kognitívne schopnosti detí nedokážeme správne pochopiť a popísať, ak nevezmeme rozhodujúcim spôsobom do úvahy kultúrne a sociálne prostredie, v ktorom sa tieto schopnosti vyvíjajú a uplatňujú. Avšak kultúrnym a sociálnym prostredím detí je nielen kultúra dospe-

lých, ale aj, a najmä ich vlastná, detská subkultúra. Detská myseľ je vybavená na to, aby si z kultúry dospelých prebrala práve a iba tie poznatky a vzory, ktoré sú úspešné v detskej subkultúre – tam si ich odskúša, zafixuje a prípadne modifikuje. Práve detské a následne adolescentné kultúry (najmä v pubertálnom období) sú miestom prenosu kultúrneho poznania, ako aj miestom dlhodobých kultúrnych zmien. Tým nechcem povedať, že štúdium sociálnych, mocenských, ekonomických a politických faktorov pôsobiacich na dospelých je bezvýznamné, pretože deti si všetko robia po svojom. Detské kultúry nie sú zavesené v prázdnote – veľmi citlivo reagujú na zmeny sociokultúrneho prostredia: dokonca tak dramaticky citlivejšie a rýchlejšie, že to niekedy býva používané ako argument v prospech koncepcie, že deti si osvoja *čokoľvek*. Nie je to tak: rýchlosť osvojovania si zmenených kultúrnych pravidiel deťmi pochádza z toho, že ich mysle a kultúrne praktiky sú primárne *nastavené* na preskúšavanie a overovanie zmien: dieťa nemôže vopred *vedieť*, v akej kultúre sa vyskytuje, ani to, aké zmeny pravidiel bude musieť urobiť. A práve tieto interakcie detskej mysle s kultúrnym prostredím (tak detí-rovesníkov, ako aj starších detí a dospelých) by mali byť jednou z privilegovaných oblastí záujmu tak pre kognitívnu antropológiu, kde by sa to malo stať takmer povinnosťou, ako aj pre antropológiu a etnológiu všeobecne.

Pre antropológiu a etnológiu je teda kľúčové skúmať detské kultúry, pretože práve ich poznanie nám umožní zistiť veľmi dôležité fakty o kultúre dospelých, aj keď to vyzerá ako paradox. Tento argument spočíva v tom, že mnohé poznatky, presvedčenia a praktiky dospelých sú takými, akými sú preto, lebo v detstve si ich myseľ osvojila a zorganizovala určitým špecifickým spôsobom. Deti, samozrejme, nemajú a ani nemôžu mať kognitívne a kultúrne schopnosti dospelých: to sa však mylne hodnotí ako *nedostatok a nedokonalosť*, nie ako *inakosť*. Je zvláštne, že na úrovni ontogenézy mnohí antropológovia podliehajú predsudku, ktorý už dávno oprávnené zavrhl na úrovni fylogénzy v reakcii na pseudoevolučné pokusy: nikto dnes už nemôže seriózne postulovať, že existujú nejaké „zaostalé“ či „primitívne“ populácie, ktoré ustrnuli na ceste pokroku a ocitli sa v zabudnutí dejín. Deti a ich kultúry sa však stále považujú za *nepatričných* a *nekompetentných* predstaviteľov kultúry, v ktorej sa nachádzajú. Dieťa si však musí reprezentovať relevantné informácie z kultúrneho prostredia, manipulovať s nimi kognitívne i sociálne a organizovať svoje správanie v súlade s kultúrou dospelých i detí. V mnohých kultúrach, dokonca vrátane našej, ešte pomerne nedávno dospelí jednoducho nemali čas, chuť ani možnosti *priamo* sa venovať deťom. Deti si museli mnohé kľúčové informácie iba *odvodiť* zo správania dospelých, a najmä starších detí. Tu nejde o banálne tvrdenie, že aj deti majú mysle a kognitívne schopnosti, ktoré sa podieľajú na učení sa, a teda sa dá povedať niečo zaujímavé o detských mysliach a kultúre. Ide tu o oveľa silnejšiu tézu – totiž o to, že kultúru nemôžeme vysvetliť bez prihliadnutia k detskej mysli a k spôsobom, ako si detská myseľ so svojou architektúrou osvojuje kultúrne informácie.

Vo všeobecnosti platí, že úspešné poznatky, informácie a praktiky musia byť veľmi dobre naučiteľné: ak nie sú, dajú sa naučiť tiež, ale s pozoruhodne vysokými, najmä inštitucionálnymi a mocenskými nákladmi. Takéto inštitucionálne a mocenské vnucovanie kultúrneho poznania má, samozrejme, každá kultúra: avšak obrovské množstvo kultúrneho poznania, najmä implicitného, *nie sú* priamo a explicitne inštitucionálne a mocensky vnucované. To neznamená, že moc a inštitúcie naň nemajú vplyv: tento vplyv však nie je automatický a predpokladá pomerne zložité spôsoby, ako si ho detské mysle reprezentujú a transformujú do svojich skupín. Učenie sa kultúrnych informácií *nie je* pre deti *uľahčené* mocenskými a inštitucionálnymi tlakmi, ale naopak

je o to *ťažšie*: nevedome a rýchlo vyhodnotiť, ktoré inštitucionálne a mocenské tlaky sú relevantné, ktoré aspekty rôznorodých sociálnych autorít brať do úvahy a ako, nie je predsa *uľahčením* úlohy. Je úplne absurdné predpokladať, že na učenie sa mocenským, politickým a inštitucionálnym kultúrnym poznatkom, ktoré sú vo všeobecnosti mimoriadne zložité a mnohotvárne – čo dnes uznáva každý antropológ – stačí *jednoduché* napodobovanie, trestanie, skrátka *jednoduchá* myseľ a *jednoduchá* detská kultúra. Naučenie sa kultúre pri takýchto predpokladoch sa stáva mysterióznym zázrakom, ktorý vraj treba ponechať (nie teológom, ale) psychológom. Lenže ak sa antropológia a etnológia vzdajú snahy o vysvetlenie jedného zo zásadných a kľúčových kultúrnych procesov a budú chcieť, aby to prevzala psychológia, ich beztak rýchlo postupujúca marginalizácia sa ešte zrýchli. Táto situácia je o to smutnejšia, že práve antropológia, etnológia, muzeológia majú k dispozícii (na rozdiel od psychológie) množstvo prepracovaných výskumných techník (zúčastnené pozorovanie, integrácia v komunite, rozsiahle zbierky materiálnej kultúry), ktoré umožňujú sledovať osvojovanie si kultúrnych poznatkov deťmi priamo v ich kultúre, citlivo a dlhodobo, čo jednoducho nie je možné dosiahnuť ani v tom najlepšom psychologickom laboratóriu. A navyše, rozhodujúca masa poznatkov o detskom vývine bola v psychológii získaná od detí *jednej* kultúry, takže v podstate *vôbec* nevieme, či sú domnelé univerzálne poznatky o detskej mysli, postulované psychológmi, naozaj univerzálne. Táto obrovská a produktívna oblasť by teda nemala zostať stranou záujmu antropológov a etnológov.

Mnoho kultúrnych reprezentácií je stabilných a ľahko prenášaných z generácie na generáciu práve preto, že sa ich deti ľahko učia a je pre ne jednoduchšie premýšľať o nich a s ich pomocou. Preto je dôležité sústrediť sa najmä na to, ako je organizovaná detská myseľ a detské kultúrne prostredie. Deti si vytvárajú vlastnú kultúru, ktorá je do veľkej miery nezávislá od kultúry dospelých, ktorú zároveň do určitej miery tvaruje a je ňou tvarovaná. Poznatky o vytváraní kultúry detí by teda mohli pomôcť k pochopeniu kultúrneho prostredia všeobecne z niekoľkých dôvodov. Podľa súčasného názoru rozšíreného v antropológii je kultúra naučená a hoci ide o celoživotný proces, práve detstvo je obdobím, keď je učenie najintenzívnejšie a vytvára sa kultúrne špecifický spôsob tvorenia významov a spôsobov správania. To by malo, prirodzene, viesť antropológov k záujmu o toto obdobie. Ďalším dôvodom je, že etnografický výskum a antropológické teórie by nemali ignorovať nijakú časť spoločnosti, teda ani deti, ktoré sú s dospelými v určitých, nepochybne dôležitých vzťahoch. Deti sú významnou súčasťou každej spoločnosti a v každej spoločnosti existujú predstavy a názory o ich výchove a prístupe k nim. Sú neoddeliteľnou súčasťou sveta dospelých a často sú centrom ich myslenia a konania. Keďže majú toto postavenie, malo by byť prirodzené, aby tvorili významnú súčasť skúmania kultúry tých, o ktorých viery a praktiky sa antropológovia zaujímajú. Nakoniec, deti si vytvárajú vlastnú subkultúru, ktorá sa odlišuje od kultúry dospelých, a práve vzťah a interakcie subkultúr a dominantnej kultúry sa stáva čoraz významnejším pre antropológické bádanie.

Chybou, ktorá sa najčastejšie robí pri skúmaní kultúry v detskom prostredí je to, že sa detstvo považuje za akúsi menej dôležitú prestupnú stanicu na ceste k úplnému a dôležitejšiemu želanému štádiu dospelosti, a že deti sú teda iba akousi menej dôležitou a nedokonalou variáciou toho, čím sú dospelí. Inými slovami, akoby detstvo bolo iba prechodovým štádiom ku kultúrnym kompetenciám, preto sa výskumy zaoberajú takmer výhradne dospelými. Z toho vyplýva, že skúmanie vzťahov medzi deťmi a dospelými neprináša mnoho poznatkov o vzťahoch medzi dospelými, ktoré sú hlavným fenoménom antropológického záujmu, preto je takéto skúmanie na okraji antro-

pologického záujmu. Ak sa dospelosť a s ňou spojené ustálené kultúrne poznatky a praktiky považujú za akési konečné a ustálené štádium, ktoré je jediné hodné antropológického výskumu, nie je nijakým prekvapením, že detské aktivity budú považované za menej podstatné a podradné. Zabúda sa však na to, že práve detské hry, detské interakcie a ich rutinizácia poukazujú na spektrum tých kognitívnych schopností detí, ktoré si deti vyvíjajú ako prípravu na svet dospelých a ich kultúru, pretože hry a interakcie detí sú stálou súčasťou spoločnosti, neustále generačne obnovovanou, kde deti zložitými spôsobmi prenášajú informácie zo sveta dospelých, vnímajú a reprezentujú si dospelých prístup k moci a zdrojom a učia sa tak to, čo je pre spoločnosť, v ktorej žijú, relevantné a dôležité, ako táto spoločnosť funguje. Hra im pri tom umožňuje vyskúšať si tieto veci „nanečisto“, bez rizika väčších dôsledkov.

To určite neznamena, že deti nepovažujú svoje hry za podstatné a kľúčové a nemajú k nim veľký emocionálny príklon – iba ich priame sociálne dôsledky a riziká sú pre ne menšie. Medzi detskými hrami a interakciami, mocenskými vzťahmi a autoritami existujú paralely so svetom dospelých. Tieto interakcie sú verziami vzťahov a zdôvodňovania distribúcie moci a autority vo svete dospelých a ich dominantnej kultúry. Aj tu sú kontrolované sociálne vzťahy a stigmatizovaná inakosť (hoci iným vývojovým procesom), tak ako je vo svete dospelých rasa alebo kasta považovaná za prirodzenú vlastnosť. Takéto myslenie slúži na kontrolu sociálnych rozdielov a kontakty so skupinami iných určitým spôsobom narúšajú poriadok. Nemožno teda celkom súhlasiť so socializačnou teóriou v takej podobe, podľa ktorej deti nadobúdajú vlastnosti dospelých prostredníctvom priamych zásahov dospelých, pretože táto teória úplne ignoruje prispievanie detského poznania a učenia, ich všímavosť a citlivosť voči kultúre, v ktorej žijú. Viaceré výskumy navyše dokázali, že vplyv dospelých na detské poznanie a myslenie je oveľa menší ako sa predpokladalo a detská kultúra sa medzi deťmi šíri aj bez priamych zásahov dospelých. To, že deti sa podobajú na dospelých teda nie je iba dôsledkom socializácie a priamych inštrukcií, ale aj vytvárania vlastnej detskej kultúry. Keďže prostredie dospelých nemusí a ani nemôže byť pre deti vždy relevantné, vhodné alebo pohodlné, vytvárajú si deti vlastné prostredie, v ktorom sa tvoria ich vlastné kultúrne reprodukcie. Deti sú členmi vlastnej spoločnosti, ktorá má vlastné štandardy a vlastnú kultúru. Tá je síce založená na majoritnej kultúre dospelých, v rámci ktorej existuje, prispôsobuje si však túto majoritnú kultúru dospelých vlastným potrebám a obsahuje prvky, ktoré kultúra dospelých nemá. Toto prostredie je teda do veľkej miery nezávislé od prostredia dospelých, v rámci ktorého existuje a nie je priamo prepojené s kultúrou dospelých, ale prenáša sa od dieťaťa k dieťaťu, z generácie detí na generáciu iných detí nezávisle a bez zásahov sveta dospelých.

Treba sa však vyhnúť jednému nebezpečenstvu: skúmanie detí a ich sociálnych i kultúrnych aktivít nesmie podliehať nostalgii, emocionálnym prejavom a paternalistickému preháňaniu. Deti nie sú pre antropológiu zaujímavé preto, lebo sú milé (napokon, aj to je len jeden z mnohých naivných predsudkov). Ani preto nie, že na deti sa cíti byť odborníkom každý. Detské skupiny sú sociálnymi skupinami ako všetky ostatné – úplne štandardný etnografický prístup, vrátane zúčastneného pozorovania, získavania dôvery, rozhovorov, dlhodobých pobytov bude úplne namieste. Byť dospelým medzi deťmi (a nebyť učiteľom či rodičom) sa istotne chápe ako podivnosť. Nie je to však o nič menšia podivnosť ako byť antropológom v domorodej komunite na Papuy či antropológom v akejkoľvek kultúrnej inej komunite kdekoľvek, vrátane Slovenska.

Na tomto mieste nebudem prezentovať jednotlivé články, z ktorých je zložené toto číslo, ani komentovať ich obsah. Každý z nich sa môže prezentovať sám. Táto úvodná

úvaha mala byť iba zdôvodnením, prečo je nevyhnutné skúmať deti, ich sociálny život a kultúrne poznatky. Ak môžeme dnes čitateľom ponúknuť toto monotematické číslo, tak iba preto, že sa dá konštatovať, že táto medzera veľkosti priepasti v antropologických a etnologických skúmaníach sa azda už začne pomaly zaplňať.

MARTIN KANOVSKÝ

LITERATÚRA

- Botíková, M. (1988). Poznámky k výskumu povedomia etnickej príslušnosti u krajan-ských detí. In: *Slováci v zahraničí*, 14. Martin: Matica slovenská, 172–188.
- Botíková, M. (1997). Deti a hračky. Cesty budovania kultúrnej a historickej identity. In: *Společenství dětí a kultura*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 100–105.
- Corsaro, William A. (2003). *We're friends, right?: inside kids' culture*. Washington, DC: Joseph Henry Press.
- Frolec, V. (Ed.) (1980). *Dítě a tradice lidové kultury*. Lidová kultura a současnost, sv. 6. Brno: Blok.
- Hirschfeld, L. (2002). Why Don't Anthropologists Like Children? In: *American Anthropologist*, 104(2): 611–627.
- Hrabalová, O. (1975). Dětský folklor. K současnému stavu jeho českých pramenů a literatury. In: *Český lid*, 62, 140–150.
- Hrabalová, O. (1980). Jak žije folklor mezi dětmi. In: *Národopisné aktuality* 17, 31–38.
- Pospíšilová, J. (Ed.) (2003). *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- Sborník ÚLK Strážnice (1997). *Společenství dětí a kultura*. Strážnice.
- Sborník ÚLK ve Strážnici (2000). *Folklor pro děti a děti pro folklor*. Strážnice.
- Sborník ÚLK ve Strážnici (2007). *Dětský folklor dnes (proměny funkcí)*. Strážnice.
- Schwartzman, Helen B. (Ed.) (2001). *Children and Anthropology: Perspectives for the 21st Century*. Westport: Bergin & Garvey.

MODELY RODINY A ŠTÝLY VÝCHOVY

MONIKA SIRKOVSKÁ

Mgr. Monika Sirkovská, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika, monika.sirkovska@gmail.com

The study is devoted to models of family systems and styles of upbringing. The author attempts to show to what extent preference for a set of definite beliefs regarding family relationships plays a part in implementing a specific style of upbringing in the family. The aim of the study is to clarify whether the implicit model of beliefs about family corresponds with the explicit model, and insofar as these models do not correspond, to discover with which types of family systems the disharmony of models is associated. The author considers that the specific communication pattern plays an important role in the relation between implicit and explicit models of beliefs about family. Research reveals that a symmetrical communication pattern is characteristic of the kind of family environment where harmony reigns between the implicit and explicit models. Conversely, an asymmetrical communication pattern corresponds to disharmony of the parents' explicit statements and inconsistency in the management of upbringing, which leads to a mixed style of upbringing. In the families examined it was mainly a mixed mode of upbringing that was recorded, which means that in the framework of social interaction the family systems do not function in their pure form. At the individual level the author's hypothesis was not confirmed: implicit and explicit models of beliefs about family were found to be in harmony.

Kľúčové slová: rodinný systém, rodinné presvedčenia, orientácia na konformitu/rozhovor, komunikačné vzorce, výchovné štýly

Key words: family system, beliefs about family, orientation towards conformity/dialogue, communication patterns, upbringing styles

ÚVOD

Témou tejto štúdie je dôkladnejší pohľad na problematiku rodinných modelov a s nimi súvisiacich štýlov výchovy. Rodina zohráva v ľudskej existencii dôležitú úlohu. Predstavuje významné prostredie, v rámci ktorého dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu všetkých členov. Je produktom historického vývoja spoločnosti, pričom postupom času

prešla rôznymi podobami. Rodina predstavuje malú bio-psycho-sociálnu skupinu, tvorenú jednotlivcami prostredníctvom pokrvného príbuzenstva, manželstva alebo adopcie. Odhliadnuc od skutočnosti, že plní viacero významných funkcií, zároveň predstavuje sociokultúrne prostredie, v ktorom dochádza k formovaniu detí a dotváraníu ich osobností. Psychosociálna pripravenosť dieťaťa veľmi úzko súvisí so spôsobom života rodiny. Pri skúmaní rodinného prostredia a vzájomných vzťahov v ňom je však potrebné zohľadniť aj dynamické aspekty, t. j. zmeny, ktorými rodina prechádza v priebehu času.

V rámci štúdia rodín sa počiatky skúmania spájajú s rozvojom sociológie, etnológie a sociálnej antropológie 19. storočia. Vo vedeckom myslení prevládal v tomto období najmä tradičný redukcionisticko-mechanistický prístup ku kauzalite, t. j. udalosti sa objasňovali ako lineárny reťazec príčin a následkov.

Významný obrat oproti uvedenému prístupu predstavovalo nastolenie a rozvoj všeobecnej systémovej teórie. Snahou systémoveho prístupu bolo zohľadniť a zdôrazniť interpersonálny kontext, t. j. že každá zmena sa vždy dotýka všetkých zainteresovaných účastníkov (Zatloukal, 2006). Základy tohto prístupu položil vo svojich prácach rakúsky biológ Ludwig von Bertalanffy svojou všeobecnou teóriou systémov. Hoci sa táto teória pôvodne aplikovala na problémy prírodných vied, pojmy, s ktorými operovala, našli široké uplatnenie vo viacerých vedných oblastiach vrátane vied sociálnych. Sám Bertalanffy definoval systém ako „komplexy zložiek v interakcii“. Svojou teóriou, ktorú v roku 1928 predstavil verejnosti, reagoval na vtedajší spôsob vedeckého myslenia. Výrazný vplyv však mala aj teória informácií v spojitosti s objavmi v oblasti kybernetiky. Prostredníctvom interdisciplinarít tak bolo možné pochopiť a aplikovať viaceré poznatky z tejto oblasti na tvorbu ľubovoľných systémov, či už biologických, psychologických, sociálnych, technologických alebo akýchkoľvek iných kombinácií.

Kybernetika sa sformovala na základe množstva interdisciplinárnych stretnutí významných povojnových intelektuálov v priebehu 40. až 50. rokov 20. storočia, medzi ktorých patrili predovšetkým matematik John von Neumann, neurofyziológ Warren McCulloch, matematici Claude Elwood Shannon a Norbert Wiener, fyzik a filozof Heinz von Foerster, psychiatier William Ross Ashby či antropológovia Margaret Meadová a Gregory Bateson. V priebehu 50. rokov 20. storočia sa práve Gregory Bateson svojimi výskumami na pomedzí psychiatrie, sociológie rodiny a teórie komunikácie zaslúžil o medziodborové prepojenie poznatkov a ich následnú aplikáciu v oblasti kultúrnej antropológie.

Rodinu chápal ako otvorený, komunikačný systém, vo vnútri ktorého môže dochádzať k podvojnej väzbe,¹ čo za istých okolností môže doviesť niektorého z členov rodiny k dysfunkčným vzorcom myslenia (Bateson, 1972). Spomínaná „podvojná väz-

1 Podvojná väzba (double bind) – súčasné vysielanie navzájom protirečivých správ na rôznych komunikačných kanáloch. Nasledujúce príklady z rodinnej komunikácie ilustrujú podvojnú väzbu v reálnych situáciách:

1) Matka hovorí dieťaťu: *Svoju mamu musíš ľúbiť.* – Na prvej úrovni ide o rozkaz (*musíš*), na druhej rovine sa implicitne vyjadruje chápanie lásky ako spontánneho citu (matka v skutočnosti chce, aby láska dieťaťa bola spontánna a očakáva, že to dieťa pochopí práve takto).

2) Matka hovorí synovi: *Nechaj sestru tak!* – Na prvej úrovni ide o príkaz. Ak by ho syn nesplnil, matka ho potrestá. Na druhej úrovni je v príkaze skrytá informácia, že matka vie o konflikte medzi deťmi, ale aj keby „provokatérom“ bolo dievča, trest stihne chlapca. Ak by sa však syn o tom začal hádať s matkou, takisto ho potrestá. Asi všetky možnosti, ktoré má syn v takejto situácii, vedú k pasivite: buď sa úplne stiahne do seba (prestane si všímať tak matku, ako aj sestru), alebo sa bude domnievať, že sestra ho provokuje práve preto, aby v ňom vyvolala úzkosť z očakávaného trestu. Oba prípady však bránia konštruktívnemu riešeniu situácie.

ba“ bola síce pôvodne prezentovaná ako čiastočné vysvetlenie etiológie schizofrénie, avšak v súčasnosti slúži skôr ako príklad Batesonovho prístupu ku komplexnosti interpersonálnej komunikácie.

V minulosti bolo systémové myslenie často označované aj ako nová vedecká paradigma, nakoľko došlo k výraznému posunu v chápaní príčinnosti – smerom od lineárnej kauzality ku kauzalite cirkulárnej, t. j. v systémovej teórii sa kladie dôraz na celistvosť a organizáciu, na dynamickú interakciu subsystémov, ale aj interakcie systému s okolitým prostredím a na celkovú prepojenosť procesov. Pri skúmaní rodinných modelov som preto vychádzala z uvedeného systémového poňatia, zachytávajúceho rodinu ako systém vzťahov a funkčných pozícií ľudí, ktorý daný systém utvárajú.

1. RODINA Z POHLEDU SYSTÉMOVEJ TEÓRIE

Rodina je z hľadiska systémovej teórie považovaná za súbor komplexných celkov pozostávajúcich z prvkov a vzťahov medzi nimi, ktoré sú integrované určitou cieľovou funkciou („účelom“). Z hľadiska všeobecnej teórie systémov (Ludwig von Bertalanffy; Gregory Bateson) sa súbor prvkov prepojených väzbami dá považovať za systém až vtedy, keď je ako celok integrovaný určitou výslednou funkciou, ktorá zároveň vymedzuje hranicu systému oddeľujúcu ho od okolia. Často je označovaná ako „cieľová funkcia“, voľnejšie aj „účel“, hoci tento pojem môže byť niekedy zavádzajúci.²

Rodina z tohto hľadiska pozostáva zo systémov, ktoré vznikajú na isté (všeobecne veľmi rôznorodé) účely, a v rámci ktorých fungujú určité interakčné zvyklosti (Longres, 1990).³ Práve prostredníctvom interakcií členov dochádza v rodinných systémoch k zmenám a k ich ďalšiemu vývoju. Podľa systémovej teórie môžu vyššie roviny riadiť roviny nižšie. V rámci vymedzených hraníc rodiny sa jej členovia a ich roly, hodnoty, normy, tradície či ciele stávajú prvkami, ktoré ju odlišujú od ostatných rodín. Podľa Johna Longresa sú práve rodiny s otvorenými a pružnými hranicami tie najzdravšie (Longres, 1990).

V rámci rodinného systému rozlišujeme tri subsystémy: 1) rodičia, 2) rodičia – deti a 3) súrodenci. Podľa Longresa existujú v rodine jednotlivci len v kontexte svojich rolí a statusov, ktoré zastávajú (Longres, 1990). Kým status sa vzťahuje na pozíciu a reprezentuje postavenie v spoločenskej hierarchii, rola sa vzťahuje na dynamickejšie aspekty pozície, má viac do činenia s tým, čo ľudia v rôznych pozíciách robia, alebo čo sa od nich očakáva. Zatiaľ čo v zdravej rodine si rodičia spravodlivo delia moc a deti na nej majú demokraticky tiež svoj podiel, hranice v nezdravých rodinách sú takmer uzavreté, vyznačujú sa fixnými a prísnyimi vzťahmi. V takýchto rodinách sa podľa Longresa neuplatňuje spravodlivé delenie moci, pričom subsystém vyššej roviny (otec) zvyčajne vládne a subsystémy nižšej roviny (matka-deti) sa podriaďujú. V tomto prípade smie otec vládnuť rodine a môže zablokovať ozdravujúce vplyvy obmedzením rolí členov rodiny a izolovaním rodiny od spoločnosti.

Rodinný systém predstavuje prostredie, v ktorom si ľudia vytvárajú vzťahy a spolu

2 Napríklad v prípade domácnosti ako ekonomickej jednotky, t. j. ekonomického subsystému rodiny, môžeme takto hovoriť o tzv. „funkcii úžitku“ (*utility function*), ktorú sa členovia domácností svojimi hospodárskymi aktivitami a rozhodnutiami snažia maximalizovať.

3 Okrem už spomínaného ekonomického systému môžeme v rámci rodiny (resp. akejkolvek ľudskej skupiny) vymedziť systém komunikácie, na ktorý sa v tejto štúdii zameriavam podrobnejšie v nasledujúcej kapitole.

komunikujú. Všetko, čo členovia rodiny hovoria či konajú, nadobúda určité komunikačné významy (Matoušek, 2003). Aj absencia určitej akcie je akcia.

Vzťahy v rodine sú vo všeobecnosti definované určitými pravidlami. Tieto pravidlá presne stanovujú, akým spôsobom sa má kto ku komu správať. Možno ich postrehnúť v každodenných bežných situáciách a prejavujú sa prostredníctvom komunikačných stereotypov (ustálené sekvencie komunikačných výmen). V dobre fungujúcich rodinách je komunikácia prostredníctvom stereotypov uľahčovaná. V prípade disharmonických rodín však prostredníctvom nich dochádza k udržiavaniu problémov v stave zdanlivého riešenia, hoci napokon k nijakému riešeniu nedochádza (Matoušek, 2003).⁴

Komunikačné stereotypy, ktoré udržiavajú problém, sú často podporované určitými rodinnými mýtmi. Prostredníctvom rodinného mýtu si rodina vysvetľuje a zdôvodňuje, že všetko čo sa v nej deje nemožno robiť inak. Ide o akýsi obranný mechanizmus, ktorým sa rodina bráni pred vonkajšími vplyvmi, ktoré môžu ohroziť jej vnútornú organizáciu. Mýtus takisto slúži na zabránenie prechodu rodiny z jedného vývojového štádia do druhého a dokáže tak znemožniť napríklad osamostatnenie dieťaťa. Prostredníctvom mýtu môže byť dieťaťu prisudzovaná nezrelosť či neschopnosť, ktorá zároveň ospravedlní pokračujúcu rodičovskú starostlivosť (Matoušek, 2003).

2. RODINNÁ INTERAKCIA A MODELÝ RODINNÝCH SYSTÉMOV

2.1 Rodinné presvedčenia a vzťahové schémy

Rodinné presvedčenia predstavujú súhrn základných, často nevyslovených a nereflektovaných predpokladov o sebe samom, ako aj o svete, ktorý nás obklopuje, a očakávaní, ktoré sa nám s ním spájajú (Dallos, 1991).

Je nepochybné, že hoci každý jednotlivec disponuje individuálnym súborom presvedčení, dochádza v rodinnom systéme k vzájomnému ovplyvňovaniu a zmenám v presvedčeníach jednotlivcov, ako aj k zdieľaniu určitých základných, zväčša implicitných presvedčení (Zatloukal, 2006). Vzhľadom na to, že v každej rodine existuje určitý súbor základných zdieľaných presvedčení, je podľa Matouška možné tento systém chápať ako „rodinný kódex“.

Kódex reprezentuje súbor skúseností danej rodiny, pričom za určitých okolností sa môže stať ideológiou rodiny, t. j. môže predstavovať súbor rodinných presvedčení, ktorý ovplyvňuje nielen samotné správanie členov rodiny, ale aj výchovný štýl, ktorý sa v rodine uplatňuje.

V súvislosti so skúmaním presvedčení o rodinných vzťahoch som vychádzala predovšetkým z teórie Ascana Koerner a Mary Anne Fitzpatrickovej. Podľa uvedených autorov je jadro daných rodinných presvedčení utvárané prostredníctvom dvoch základných dimenzií rodinnej interakcie: 1) orientácia na konformitu a 2) orientácia na rozhovor. Práve tieto orientácie sú podľa nich rozhodujúcim aspektom toho, ako spolu členovia komunikujú, ale aj toho, ako spolu žijú v rámci daného rodinného systému.

⁴ V prípade systému komunikácie môžeme cieľovú funkciu provizórne nazvať „úsilie o súlad“, teda o optimálny tok informácií medzi členmi rodiny. Je teda zrejmé, že členovia rodín majú určité súbory predstáv a presvedčení o fungovaní týchto systémov, čiže disponujú ich modelmi. Tie môžu byť v rôznej miere artikulované (explicitné modely), pričom môžeme predpokladať, že podstatná časť týchto modelov ostáva samotným členom rodiny skrytá. Prejavujú sa však v jednotlivých úkonoch (zámerných činoch, rozhodnutiach, komunikačných aktoch), majú teda povahu implicitného poznania.

Orientácia na rozhovor je zmienenými autormi definovaná ako stupeň, v ktorom rodiny vytvárajú atmosféru, v rámci ktorej sa jej členovia podieľajú na vzájomne zrozumiteľnej komunikácii. Orientácia na konformitu zas predstavuje mieru, do akej rodina kladie dôraz na jednotu postojov a presvedčení. V rodinách, kde výrazne prevláda orientácia na rozhovor (teda orientácia na komunikáciu a výmenu myšlienok, predstáv), rodičia vnímajú častú komunikáciu s ich deťmi ako hlavný prostriedok na výchovu, vzdelávanie a na ich socializáciu. Členovia takýchto rodín spolu trávajú vzájomnou komunikáciou veľa času, a zároveň zdieľajú svoje osobné aktivity, želania a pocity spolu s ostatnými: „Tak tiež akcie a činnosti, ktoré takáto rodina plánuje a v rámci ktorých by sa ako celok akokoľvek zaväzovala, sú dôkladne diskutované a výsledné rozhodnutie je rozhodnutím celej rodiny“ (Zatloukal, 2006: 100). V prípade konfliktov či nezhôd sa vo väčšine prípadov hľadá konsenzus; zákazy a príkazy sa uplatňujú relatívne výnimočne.

Naopak, rodiny s nízkou mierou orientácie na konverzáciu vnímajú otvorenú a častú výmenu názorov, myšlienok a hodnôt ako niečo, čo nie je nevyhnutné pre fungovanie rodiny vo všeobecnosti, a najmä nie pre vzdelávanie a socializáciu detí. Komunikácia v takto orientovaných rodinách je menej častá a obmedzuje sa len na niekoľko kľúčových tém, ktoré sú diskutované so všetkými členmi rodiny. S tým sa úzko spája nižšie zdieľanie individuálnych činností, pocitov, názorov atď. Rozhodnutia týkajúce sa celej rodiny nie sú natoľko dôkladne preberané a diskutované so všetkými členmi rodiny. Z toho dôvodu nemožno tieto rozhodnutia chápať ako rozhodnutia spoločné, ale väčšinou ide o rozhodnutia mocensky presadené: „S minimálnou orientáciou na zdieľanie je spojené presvedčenie, že otvorené a časté zdieľanie myšlienok, názorov, hodnôt a pocitov nie je pre fungovanie rodiny nevyhnutné“ (Zatloukal, 2006: 100).

Orientácia na konformitu odkazuje na stupeň, keď rodina kladie dôraz na prostredie homogenity postojov, hodnôt a presvedčení. Rodiny s vysokou mierou orientácie na konformitu sú charakteristické interakciami, ktoré vyzdvihujú jednotnosť postojov a hodnôt. Vo vzájomnej komunikácii sa zameriavajú predovšetkým na súlad, vyhýbanie sa konfliktom a vzájomnú závislosť členov rodiny. V rámci komunikácie medzi rodičmi a deťmi je uznávaná poslušnosť voči rodičom, ako aj iným dospelým, ktorí zas majú za úlohu uskutočňovať rozhodnutia. Výrazná orientácia na konformitu naznačuje hierarchickú štruktúru, v rámci ktorej má rodina držať pohromade. Spája sa s ňou očakávanie, že záujmom rodiny budú podriadené osobné záujmy jej členov.

V rodinách s nízkou mierou orientácie na konformitu sa komunikácia vyznačuje sústredením sa na rôznorodosť postojov a presvedčení, zdôrazňovaním a rešpektovaním individuality a nezávislosti členov rodiny: „Presvedčenia, ktoré stoja za touto orientáciou, by sa dali súhrnne označiť za nedôveru k tradičnej rodinnej štruktúre. V týchto rodinách panuje presvedčenie, že rodina má byť menej zameraná na súdržnosť členov a má mať voľnejšie hierarchické usporiadanie, čo však nutne neznamená úplnú demokratizáciu rodiny. Alebo presnejšie – demokratizácia rodiny nie je to isté, čo zmazanie všetkej autority a vedenia v rodine“ (Zatloukal, 2006: 101). Rodiny s nízkou orientáciou na konformitu uprednostňujú záujmy jednotlivcov pred záujmami rodiny ako takej, z toho dôvodu je možné badať v tomto prípade skôr podporu individuálneho osobnostného rozvoja členov.

2.3 Modely rodinných systémov a štýly výchovy

Na základe uvedených dvoch orientácií, ktoré sa navzájom ovplyvňujú, možno podľa Koerner a Fitzpatrickovej rozlíšiť štyri typy rodinných systémov. Tieto rodiny sa pritom od seba navzájom kvalitatívne líšia.

Afiličná rodina

U afiličnej (konsenzuálnej) rodiny predpokladáme vysokú mieru orientácie na rozhovor, ako aj vysokú mieru orientácie na konformitu. Samotný pojem „afiliácia“ znamená vyhľadávanie prítomnosti druhých ľudí, resp. vytváranie kontaktov združovaním. Afiličná rodina sa vyznačuje orientovaním sa skôr na pozitívny, nekonfliktný štýl výchovy.

Na rozdiel od autoritatívnej rodiny sa orientuje najmä na medziľudské vzťahy, spontánnu komunikáciu a interakcie medzi jednotlivými členmi rodiny. Okrem častej a spontánnej komunikácie, zdieľania pocitov a presvedčení zohráva dôležitú úlohu aj súdržnosť rodiny a jej vymedzenie sa voči okolitému svetu, upevňovanie spoločných hodnôt a postojov členov rodiny, snaha vyhnúť sa možným konfliktným situáciám: „Komunikácia v takomto type rodiny je na jednej strane charakteristická snahou a potrebou chrániť a zachovať určitú existujúcu hierarchiu v rámci rodinného systému, a záujmom o otvorenú komunikáciu na strane druhej. Rodičia v takejto rodine prejavujú záujem o svoje deti, zaujímajú sa o ich názory a myšlienky, ale taktiež robia rozhodnutia za celú rodinu“ (Koerner, Fitzpatrick, 2002: 41).

Afiličná rodina sa vyznačuje prispôsobivými, pružnými presvedčeniami a predstavami o vzťahoch, ktoré smerujú k stmelovaniu rodiny ako celku, k potvrdzovaniu spoločných hodnôt zdieľaných všetkými členmi rodiny. Tento typ rodinného systému primárne nepreferuje štýl výchovy zameriavajúci sa na mocensky vyžadovanú poslušnosť a disciplínu detí.

Autoritatívna rodina

Autoritatívna (ochranárska) rodina sa vyznačuje nízkou mierou orientácie na rozhovor a vysokou orientáciou na konformitu. Vzhľadom na to, že v tomto rodinnom systéme nie je akceptovaná otvorená komunikácia a vzájomné zdieľanie názorov a pocitov, dochádza tu prostredníctvom uplatňovania direktívneho štýlu výchovy k pôsobeniu mocenských tlakov tých členov, ktorí majú autoritu (buď u oboch rodičov, alebo u jedného z nich) na ostatných členov rodiny: „Komunikácia v autoritatívnej rodine je charakterizovaná dôrazom na poslušnosť, rodičovskú autoritu, a len malým záujmom o otvorenú komunikáciu v rodine. Rodičia sú presvedčení, že práve oni sú zodpovední za rozhodnutia týkajúce sa celej rodiny a nevidia dôvod, prečo by mali zdôvodňovať deťom svoje rozhodnutia. V dôsledku takejto výchovy dochádza u detí k nedôvere vo vlastnú schopnosť robiť rozhodnutia, dôsledkom čoho sa nechajú ľahko ovplyvniť a presvedčiť vonkajšími autoritami“ (Koerner, Fitzpatrick, 2002: 42).

Autoritatívna rodina sa vyznačuje väčšou konfliktnosťou, hierarchickou štruktúrou či väčšou vzájomnou závislosťou členov rodiny. Autoritatívny výchovný štýl má vplyv na preferovanie plnenia úloh, povinností a cieľov v rodine pred samotnými citovými väzbami či pozitívnymi medziľudskými vzťahmi. Pre tento typ rodiny sú typické skostnatené a nepružné presvedčenia o rodinných vzťahoch, ktoré sú veľmi často prenášané z predchádzajúcich generácií. Z takýchto skostnatených a rigidných štruktúr sa dá len veľmi ťažko vymaniť.

Komunikácia je strohá, orientovaná najmä na adresovanie príkazov, presadzovanie autority a budovanie noriem spolužitia. Autoritatívna rodina môže dosiahnuť efektívnu spoluprácu v spoločnej domácnosti, avšak je tu predpoklad, že sa tak udeje na úkor postupného vzájomného odcudzovania, v extrémnych prípadoch až vzájomnej nevraživosti medzi členmi rodiny.

Akceptujúca rodina

Akceptujúca (pluralistická) rodina má pri nízkej orientácii na konformitu členov vysokú orientáciu na komunikáciu. Pod pojmom akceptácia rozumieme prijímanie druhého v jeho jedinečnosti, prijatie vôle inej osoby (pluralita – mnohosť, rozmanitosť). Tento typ rodinného systému je otvorený pre vzájomnú, intenzívnu komunikáciu členov a pre vzájomné zdieľanie pocitov a myšlienok členov rodiny, rešpektovanie odlišnosti druhých, ako aj vyžadovanie rešpektu pre vlastnú individualitu a vlastné záujmy:

„Rodičia v akceptujúcej rodine necítia potrebu zakaždým svoje deti kontrolovať alebo za ne neustále rozhodovať. Rodičia sú ochotní akceptovať názory svojich detí a nechať ich podieľať sa rovnakým dielom na rozhodovaní o spoločných rodinných záležitostiach“ (Koerner, Fitzpatrick, 2002: 42). Odlišné postoje členov sú síce akceptované, vzájomné vzťahy však nevedú primárne k stmeleniu rodiny ako takej.

Individualistická rodina

Individualistická (liberálna) rodina sa vyznačuje nízkou mierou orientácie na komunikáciu, ako aj nízkou mierou orientácie na konformitu. Individualistická rodina je charakteristická menšou mierou vzájomnej závislosti medzi členmi rodiny ako v prípade rodiny autoritatívnej. Každý člen má svoje záujmy, svoje individuálne potreby, ktoré sa snaží presadiť a uplatňovať bez ohľadu na záujmy ostatných členov:

„V individualistickej rodine sú rodičia presvedčení o tom, že každý člen rodiny by mal byť schopný robiť rozhodnutia, ale na rozdiel od rodiny akceptujúcej, prejavujú rodičia v tejto rodine len malý záujem o názory, hodnoty detí a o komunikáciu s nimi. U väčšiny členov individualistickej rodiny dochádza k citovej separácii od danej rodiny“ (Koerner, Fitzpatrick, 2002: 42). V krajných prípadoch môže ísť o skupinu individualistov, medzi ktorými dochádza k veľmi obmedzenej komunikácii, pričom každý má takpovediac „svoj vlastný život“, ktorý sa prejavuje vlastnými záujmami, priateľmi, miestnosťami atď.

Pre individualistickú rodinu je charakteristické neuznávanie tradičných noriem a pravidiel, naopak, snaží sa z nich vymaniť hľadáním a uplatňovaním nových, neštandardných pravidiel a postupov.

3. ROZDIELY V DIMENZIÁCH RODINNEJ INTERAKCIE

3.1 Komunikačný vzor

Nasledujúce úvahy nám môžu poslúžiť ako príklad operacionalizácie kľúčových pojmov práce. V rámci rodinných modelov, ktoré sa od seba líšia rôznymi kombináciami dimenzií rodinnej interakcie, rozlišujeme špecifický komunikačný vzor. Komunikačný vzor má zásadný vplyv pri dosahovaní cieľovej funkcie komunikácie v rodine. Pri každom type komunikačného vzoru ide o to, aké práva majú komunikujúci členo-

via. Rozpoznávame tri typy komunikačných vzorov: 1) symetrický komunikačný vzor, 2) asymetrický komunikačný vzor a 3) degenerovaný symetrický komunikačný vzor.

Symetrická komunikácia sa uplatňuje v takom rodinnom prostredí, v ktorom panuje súlad medzi implicitným a explicitným modelom rodinných presvedčení. V rodine je stanovené, kto z členov môže prejavovať tie ktoré emócie, názory, kto môže vyjadriť požiadavky, a kto naopak nie. V prípade symetrickej komunikácie môžu všetky zúčastnené strany vyjadrovať svoje želania, obavy, priania a názory slobodne a otvorene. Komunikácia medzi členmi sa vyznačuje spontánnosťou. Hovoríme o vzájomnom zdieľaní aktivít, názorov či pocitov s ostatnými. Tento komunikačný vzor je charakteristický rozprávaním sa o spoločných veciach, cieľom je nájsť konsenzus tak, aby to vyhovovalo všetkým zúčastneným stranám. Presvedčenia, ktoré sa spájajú s týmto komunikačným vzorom sú, že otvorená a častá komunikácia predstavuje základ spokojného a hodnotného rodinného života. Rodičia sú presvedčení, že častá komunikácia s deťmi má kľúčový význam pri ich výchove a socializácii.

Pri asymetrickej komunikácii sú rozhovory medzi členmi rodiny menej časté a existujú len určité témy, ktoré sú rozoberané všetkými členmi rodiny. V rámci tohto komunikačného vzoru sa vyskytuje menšia miera zdieľania individuálnych názorov, myšlienok, pocitov. Členovia rodiny, ktorých status je nižší, nemôžu slobodne vyjadrovať určité emócie, kritiku či želania. Asymetrická komunikácia sa vyskytuje najmä pri uplatňovaní represívnej výchovy, pri sankciovaní atď. Je to druh komunikačného vzoru, ktorý neprípúšťa rovnaké práva pre každého. Rozhodnutia týkajúce sa rodiny ako celku nie sú zďaleka tak dôkladne diskutované so všetkými členmi rodiny, ako je to v prípade symetrického komunikačného vzoru. Nemožno ich teda chápať ako spoločné rozhodnutia, ale ako rozhodnutia, ktoré sú väčšinou mocensky presadené. Presvedčenie, ktoré sa s týmto vzorom spája je, že otvorená a častá komunikácia a vzájomné zdieľanie názorov, hodnôt a myšlienok nie je pre fungovanie rodiny rozhodujúce.

Degenerovaná symetrická komunikácia je daná obojstrannou nespokojnosťou a ľahostajnosťou, čo spôsobuje nestabilitu. Modelom rodiny, pre ktorý je tento komunikačný vzor typický, je rodina individualistická. O „degenerovanej symetrii“ hovoríme v tomto prípade preto, lebo tento vzor komunikácie je síce v striktnom zmysle slova symetrický, ale daný komunikačný vzor priamo bráni naplňaniu cieľovej funkcie rodinného systému (t. j. optimalizácii toku informácií). Tým sa celý systém postupne destabilizuje.

3.2 Explicitný a implicitný model rodiny

Explicitný model rodiny pozostáva z jednoznačných, priamo formulovaných predstáv, názorov, prirovnaní, zásad apod. Implicitný model rodiny predstavuje súhrn takých reprezentácií, na základe ktorých členovia rodiny orientujú svoje konanie v rámci rodiny (vrátane komunikácie), ale nedokážu ho formulovať. Výskumník ho môže rekonštruovať jedine na základe pozorovaného správania. Keďže tento model pokrýva veľmi široký rozsah tém, zameriavam sa najmä na dve jeho osi odvodené z teórie Koerner a Fitzpatrickovej – t. j. na orientáciu na rozhovor a orientáciu na konformitu.

V tejto súvislosti očakávam nesúlad uvedených modelov vychádzajúc z predpokladu, že ľudia by síce chceli konať v súlade s explicitným modelom (t. j. predstava, ako má rodina fungovať, ako by to bolo najlepšie), avšak v reálnom správaní môže dochádzať k odklonu od tohto modelu vzhľadom na to, že v každodenných bežných situáciách môže byť príliš náročné vyhovieť požiadavkám daného explicitného modelu.

Po zohľadnení cieľovej funkcie (ktorou je v prípade komunikácie smerovanie k „súladu“ – k optimálnemu toku informácií) je prípadný nesúlad možný iba v určitých konkrétnych kombináciách. Napríklad, členovia rodiny môžu na úrovni explicitného modelu zastávať presvedčenia charakteristické pre afiliačný model, pritom však ich implicitný model zodpovedá autoritatívnej rodine. Táto kombinácia je možná, pretože rozdiel spočíva len v jednej dimenzii (v orientácii na rozhovor, resp. predovšetkým v symetrii komunikácie). Je oveľa menej náročné na explicitnej úrovni zastávať presvedčenia typu „u nás môžu prejavovať hnev dospelí aj deti“ a na implicitnej (súvisiacej s každodennými praktikami) sa riadiť opačnými princípmi, než naopak – resp. opačná kombinácia je takmer až nezmyselná.

Na základe uvedeného možno predpokladať, že práve špecifický komunikačný vzor zohráva kľúčovú úlohu vo vzťahu medzi implicitnými a explicitnými modelmi rodinných presvedčení.

4. PRÍSTUP A PROSTREDIE

Pri formulovaní výskumného predpokladu som vychádzala z očakávania, že implicitný model bude odvodený od modelu explicitného, a to na základe niektorých modifikácií (tam, kde explicitný model vyžaduje správanie, ktoré je možné hodnotiť ako „zrelšie“, a teda náročnejšie, tam očakávam implicitný model „menej náročný“). Na základe tohto tvrdenia predpokladám nesúlad medzi implicitným a explicitným modelom rodiny, pričom tento nesúlad bude obmedzený len na niekoľko kombinácií:

- Ak explicitný model zodpovedá afiliačnej rodine, potom implicitný model bude zodpovedať autoritatívnej rodine. Opačnú možnosť neočakávam.
- Ak explicitný model zodpovedá pluralistickej (akceptujúcej) rodine, potom implicitný model bude zodpovedať individualistickej rodine. Opačnú možnosť neočakávam.
- Pripúšťam obe kombinácie afiliačného a pluralistického modelu (rozdiel je v dimenzii „dôraz na konformitu“, komunikačný vzor je však rovnaký u oboch).
- Naopak, neočakávam ani jednu z kombinácií autoritatívneho a individualistického modelu (rozdiel je nielen v dimenzii „dôraz na konformitu“, ale aj v komunikačnom vzore).

Uvedený predpoklad som overovala na výskumnej vzorke pozostávajúcej zo štyroch skúmaných rodín s deťmi. Vek detských respondentov sa pohyboval v rozpätí od 8 do 14 rokov. Rodiny boli vyberané použitím metódy „snehovej gule“, t. j. nachádzanie ďalších respondentov na základe odporúčaní už skúmaných rodín. Veľkosť výskumnej vzorky bola zvolená s ohľadom na časovú náročnosť skúmanej problematiky, ako aj počet použitých výskumných metód. Terénny výskum spočíval predovšetkým v kvalitatívnej sonde zameranej na intenzívne a dôkladné zachytenie vzťahovej dynamiky rodín. Výskum prebiehal prostredníctvom opakovaných dlhších návštev rodín v rozpätí mesiacov júl až október 2009 a bol realizovaný v troch mestách na strednom Slovensku (Banská Bystrica, Zvolen, Sliač).

Cieľom výskumu bolo poodhaliť a popísať usporiadanie rodiny ako prostredia, v ktorom dochádza ku komunikačným výmenám, preskúmať rodinné presvedčenia, ktoré ovplyvňujú výchovné štýly uplatňované v rodinách a komunikačné vzorce, ktoré z týchto presvedčení vyplývajú.

Kľúčovou výskumnou otázkou je, či implicitný model rodiny korešponduje s explicitným modelom. Pokiaľ bude zistený nesúlad týchto modelov, je potrebné odhaliť, o aké druhy rozdielov ide. Úlohou je preskúmať, do akej miery zohráva preferovanie súboru presvedčení jednotlivými členmi rodiny úlohu pri uplatňovaní výchovného štýlu v rodine.

5. ŠTRUKTÚRA METODOLOGICKÉHO PLÁNU

Výskum sa opiera predovšetkým o kvalitatívne výskumné metódy, vyžadujúce si priamy kontakt s respondentmi. Jednou z kľúčových metód bolo zúčastnené pozorovanie. Cieľom pozorovania bolo všímať si a zaznamenávať, ako sa výchova v rodine prejavuje v reálnych, bežných situáciách skúmanej rodiny. Vzhľadom na to, že majú členovia rodiny určité súbory predstáv a presvedčení o tom, ako by mala rodina fungovať, disponujú určitým modelom, ktorý môže byť v rôznej miere artikulovaný (explicitný model), no možno predpokladať, že podstatná časť predstáv zostáva samotným členom skrytá (implicitný model). Mojou snahou v rámci zúčastneného pozorovania bolo odpozorovať a poodhaliť práve spomínaný implicitný model.

Ďalšou použitou metódou bolo poloformálne a neformálne interview. V rámci mojich interview som sa zameriavala na kladenie otázok, ktorých zodpovedanie malo objasniť presvedčenia a postoje rodičov týkajúce sa výchovy, t. j. to, čo si myslia, že je pri výchove správne, ako by to „malo byť“ (explicitný model).

Pri výskume som ako formu doplnkových výskumných metód použila aj dva psychologické dotazníky: dotazník ADOR a Dotazník pre zisťovanie spôsobu výchovy v rodine. Uvedené dotazníky navzájom korelujú a upresňujú obraz o rodinnej výchove; prostredníctvom ich použitia sa zisťujú postoje, konanie a výchovné postupy rodičov.

Ďalšou doplnkovou metódou bola projektívna psychodiagnostická metóda, ktorá sa často používa najmä u detí a dospelievajúcej mládeže – test kresby rodiny. Mojm cieľom bolo prostredníctvom testu kresby rodiny zistiť vnútorné vnímanie a prežívanie detí, týkajúce sa vzťahov v danej rodine. Súčasťou testu boli aj otázky kladené detskému respondentovi.

Poslednou použitou výskumnou metódou bola foto-licitácia. Foto-licitácia zahŕňa spoločné prezeranie rodinných snímok s respondentmi za prebiehajúceho uplatnenia hĺbkového rozhovoru. Zatiaľ čo sa výskumník nachádza v pozícii poslucháča, respondent tlmočí obsahy rodinných fotografií. Spoločné prezeranie fotografií umožňuje antropológovi poodhaliť postoje, hodnoty a názory respondenta na vzťahy vo vlastnej rodine, čím sa fotografie stávajú určitým komunikátorom rodinnej „ideológie“ a vzťahovej dynamiky.

6. VARIABILNOSŤ VO VÝCHOVNOM PÔSOBNÍ

Vychádzajúc z predpokladu, že sa prejaví nesúlad medzi implicitným a explicitným modelom, očakávala som, že určitý typ nesúladu bude pravdepodobnejší než iný. Teoretický rámec, z ktorého som pri výskume vychádzala, však nezohľadňoval zastúpenie samostatných odlišných modelov individuálne u každého rodiča.

Z výskumu vyplynulo, že v rámci danej rodiny môže dôjsť k výskytu modelu zmiešaného, t. j. rodičia sa na spoločnom spôsobe výchovy navzájom nezhodujú. Po vyhodnotení dát zozbieraných zvolenými výskumnými metódami nebolo možné do-

spieť k zovšeobecneniam. Výskumom sa mi podarilo zmapovať a zachytiť skôr konkrétnu vzťahovú dynamiku každej rodiny.

Pri vyhodnocovaní nebolo možné postupovať takým spôsobom, že budeme rodinný systém vnímať a rozoberať ako celok, nakoľko okrem jedného prípadu (rodina č. 1) sa už v rámci výskumnej vzorky nevyskytla rodina, v ktorej by obaja rodičia zastávali zhodný model. Vzhľadom na túto situáciu som zvolila zmapovanie individuálneho modelu, ktorý každý z rodičov zastáva a na základe jednotlivých modelov som následne uskutočnila komplexné vyhodnotenie.

Rodina č. 1

Rodina č. 1 pozostáva z rodičov a dvoch detí. Rodina sa vyznačovala tým, že všetci jej členovia sa ako o sebe, tak aj o svojich vzájomných vzťahoch svorne vyjadrovali v priaznivom svetle. Celková emočná atmosféra sa niesla v duchu pohody a pozitívneho prístupu. Pre rodinu bol charakteristický nekonfliktný štýl výchovy s orientáciou na časté spoločné aktivity (pravidelné stolovanie, spoločná pravidelná účasť na súťažiach v orientačnom behu, spoločná práca na školských projektoch, spoločné výlety počas víkendov, dovolenky v zahraničí). Súčasťou tejto rodiny je vzájomná komunikácia a otvorené zdieľanie myšlienok všetkých jej členov. Na moju otázku, čo má detská respondentka na svojej rodine rada, odpovedala: *To, že sa dokážeme všetci o všetkom porozprávať, že sme navzájom si úprimní a že sme veľa spolu.*⁵

Rodičia sa aktívne zaujímajú o školské úspechy a záležitosti svojich detí. Zúčastnené pozorovanie, rozhovory s členmi rodiny, spoločne s testom detských kresieb preukázali, že v danej rodine dochádza k pravidelnému a častému realizovaniu spoločných aktivít, záujmov a činností rodičov s deťmi.

Rodičia sa zhodujú v názore, že svoj vzťah s deťmi vnímajú ako kamarátsky: *Kamarátsky. Určite kamarátsky a snažím sa, aby mali ku mne dôveru a nesklamali ju. V podstate naše deti nedostali, neboli bité nikdy, lebo ja to teda neuznávam, ani ja som v podstate od rodičov nedostala. Ja sa snažím v podstate ich vychovávať v podobnom duchu, ako mňa vychovávali – že môžu si povedať aj svoj názor, aj teda presadiť si svoje záujmy, a akože na to dbám, že aby nemali pocit, že ja im niečo nariadim a to musia urobiť.*⁶

Rodičia sa zhodujú aj v oblasti dôsledného dodržiavania pravidiel: *Dohodli sme sa, že nikdy jeden nepôjdeme proti druhému. V podstate, že ak ja im niečo zakážem, že teraz trebárs nemôžeš ísť na počítač, lebo neviem čo, tak on im to nedovolí. Na tom sme sa dohodli. A zase, platí to aj opačne.*⁷

Dáta získané z rozhovorov spoločne s výsledkami dotazníkov odhalili, že deti intenzívne vnímajú záujem a prejavovanie porozumenia zo strany rodičov. Rodičia s deťmi pravidelne komunikujú, povzbudzujú a podporujú ich. Pochvaly a odmeny sú väčšinou vo forme: *... buď spoločnej večeri, že si niekde výjdeme. Nie sú to ani tak finančné dary, skôr je to také, že niečo spoločné.*⁸ V rámci danej rodinnej dynamiky sú v rodine priaznivé podmienky pre pozitívne rodinné prostredie, o ktorých vypovedali aj detskí respondenti.

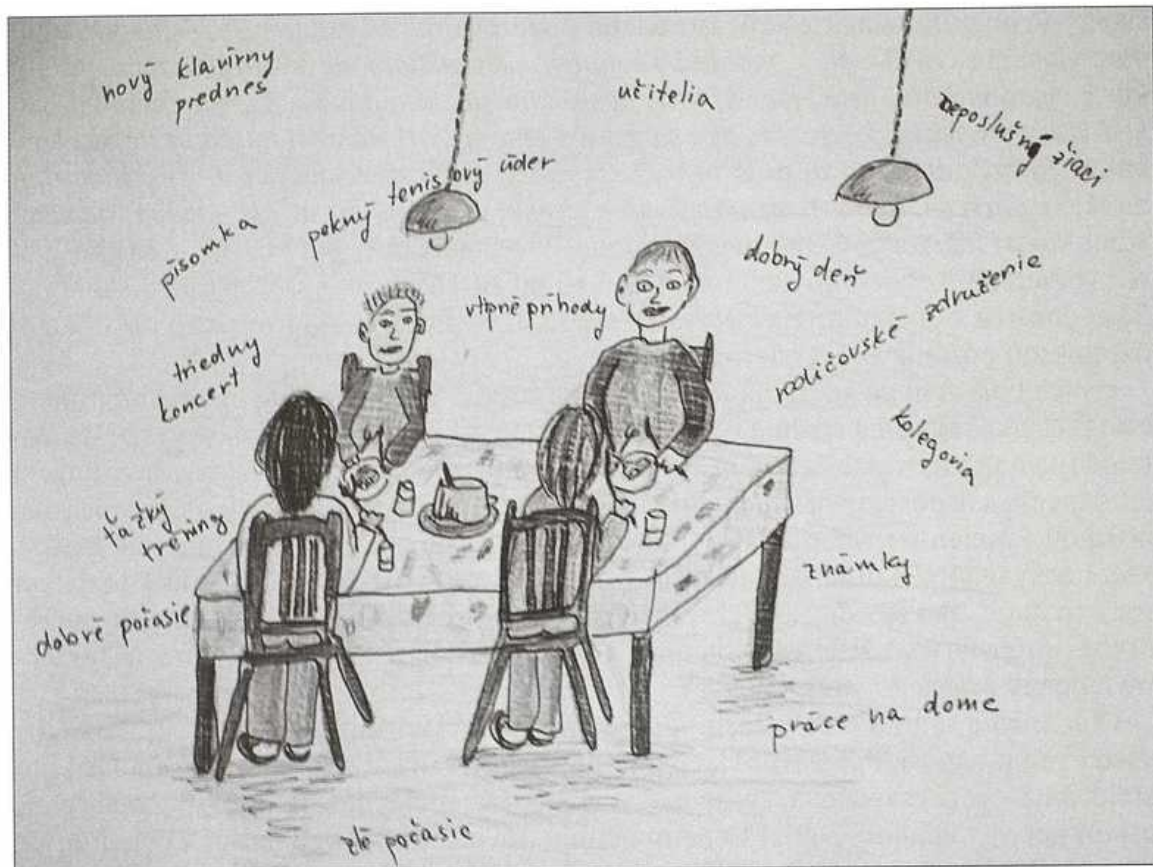
Nie je nevyhnutné, aby dochádzalo ku korigovaniu správania zo strany rodičov vyvíjaním nátlaku či trestaním detí. Určité požiadavky sa na deti kladú, boli však zo stra-

⁵ Žena, 14 r.

⁶ Žena, 39 r.

⁷ Žena, 39 r.

⁸ Muž, 39 r.

Rodina č. 1

ny detí aj splnené. Obom detským respondentom vyšlo z dotazníka zhodne stredné riadenie u matky a slabé riadenie u otca. Podľa autorov dotazníka ide fakticky skôr o stredné riadenie, hoci ho dieťa percipuje a v dotazníku charakterizuje skôr ako riadenie slabé (Boschek, Čáp, 1994). Vychádzajúc z analyzovaných dát z pozorovaní, rozhovorov, dotazníkov a ďalších doplnkových metód možno o rodine č. 1 povedať, že u rodičov bol zachytený súlad vo výchovnom pôsobení – explicitné a implicitné modely sa zhodovali. Rodičia nielenže zastávajú explicitný model afiliačnej rodiny (vysoká miera orientácie na rozhovor, vysoká miera orientácie na konformitu), ale takisto ho v rámci každodennej výchovy aj uplatňujú.

Uvedený rodinný model sa vyznačuje symetrickým komunikačným vzorom. Hypotéza sa v prípade rodiny č. 1 nepotvrdila. Celkové výchovné riadenie v tejto rodine možno označiť za stredné, rodičia sa nepresadzujú autoritatívne, deti majú zreteľne vymedzené hranice toho, čo sa môže a čo nie bez adresovania povelov a drezúrovania. Výchova sa vyznačuje predovšetkým orientáciou na medzilidské vzťahy, interakciou a spontánnou komunikáciou medzi členmi rodiny, upevňovaním a zdôrazňovaním spoločných hodnôt a súdržnosťou rodiny (ktorú tiež veľmi dobre badať aj na detských kresbách).

Rodina č. 2

Rodina č. 2 pozostáva z rodičov a dvoch detí, pričom matka bola v čase výskumu na materskej dovolenke s mladším synom. Výskum preukázal, že matka rodiny č. 2 je nedôsledná v dodržiavaní určitých pravidiel a príkazov, ktoré deťom adresuje – vý-

sledky vyplynuli jednak zo zúčastneného pozorovania, a jednak to aj sama v rozhovore viackrát uviedla: *No... mohla by som byť asi tvrdšia a viacej stáť za nejakými takými vyjadreniami, ešte viac. Aj keď, ja snažím sa. Ja mám pocit, že sa snažím, ale keď vidím výsledky, že trebárs ako sa správa (starší syn), tak asi to robím slabo alebo málo. To mi napríklad aj muž vykričí, že vidíš, si na nich mäkká a musíš toto tak a tak, že pozri sa, ako ti teraz papuľuje, pozri sa, ako ti odvráva. Ale neviem, neviem. Sama to asi nebudem vedieť nejak napraviť.*⁹ Nedôslednosť potvrdzujú aj hrubé skóre vypočítané z oboch dotazníkov: v dotazníku ADOR vyšlo vyššie skóre v škále nedôslednosti a v dotazníku na zisťovanie spôsobu výchovy vyšiel rozpor vo vzťahu medzi mierou požiadaviek a mierou voľnosti.

U otca bola zistená kombinácia záporného vzťahu spoločne s vysokým komponentom požiadaviek. Otec sleduje v prvom rade svoje záujmy, z dotazníkov vyšiel nedostatočný pozitívny vzťah k deťom. Synovi kladie prísne príkazy a zákazy, vyžaduje si ich plnenie a je dôslednejší v ich plnení než matka (dotazníky zachytili vnímanie prítomnosti otca nielen z pohľadu detského respondenta, ale aj z pohľadu samotnej matky, ktorá navyše túto skutočnosť niekoľkokrát uviedla aj v rozhovoroch). Počas rozhovorov s matkou, ako aj v detských kresbách dieťaťa absentovali vyjadrenia pozitívnej rodinnej atmosféry v súvislosti s otcom – absentoval najmä akýkoľvek výraznejší kladný emočný prejav zo strany dieťaťa.

Otec trávi s rodinou málo času. Matka niekoľkokrát pripustila, že by si priała, aby všetci spolu ako rodina trávili viac voľného času, čo uviedla na príklade spoločného stolovania – je presvedčená, že by mala celá rodina spoločne obedovať alebo večerať, aspoň počas víkendov, pokiaľ to neumožňujú povinnosti v priebehu pracovného týždňa. Spoločné trávenie voľného času cez víkendy je podľa jej slov „rôzne“. Pokiaľ si naplánujú nejaký výlet, sú spolu celý deň. Manžel však veľmi často chodí hrať cez víkendy na rôzne akcie (hráva na base), a keďže z domu odchádza už v sobotu na obed a ráno zvykne vstávať okolo deviatej hodiny, podľa slov respondentky je toho času, ktorý môže venovať deťom, málo: *Väčšinou sú to len také pár minútové nejaké hrátky, tak že sa vyblázni s nimi na 20-30 minút, a potom zasa si sadne, no. Takže je to, na môj vkus je to málo. Ja by som potrebovala si tiež aj sama oddýchnuť, a proste niekde ísť, trebárs aj na dáku kávu, džús s nejakou kamarátkou. A väčšinou to výjde tak, že ako keby sa to proste nedalo. Lebo ja zase nie som ten typ, že buchnem dvermi a rob si tu s nimi čo chceš. Zase je to také, že mám výčitky. A mohla som ostať a či naozaj nemá nejakú súrnu prácu a tak. Tak zase som len ja s nimi.*¹⁰

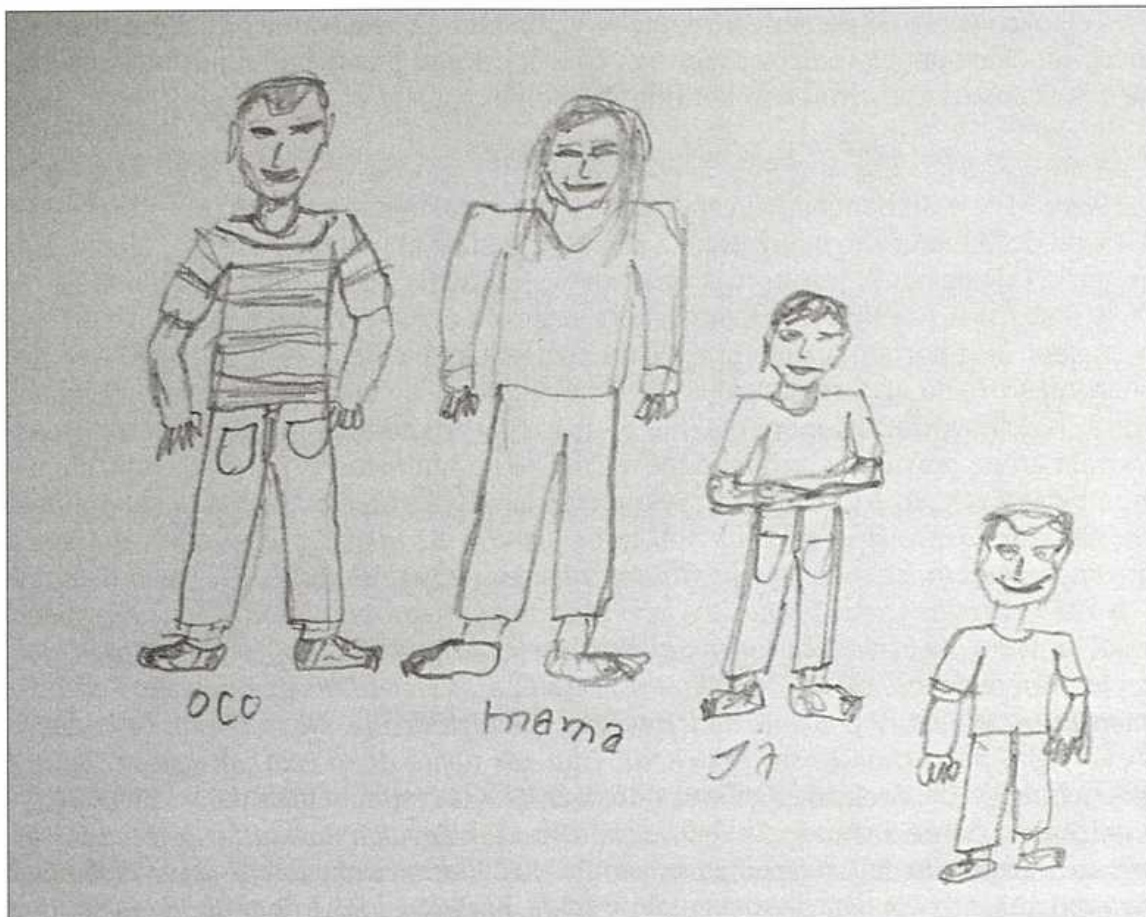
So starostlivosťou o deti jej pomáha matka, ktorá je na dôchodku. Respondentka pripustila, že pomoc zo strany matky je pre ňu dôležitá: *Niekedy až nahrádza... vlastne nechcem povedať, že nahrádza, ale proste z jednej štvrtiny až jednej tretiny nahrádza to, čo by mohol muž urobiť, tak príde ona.*¹¹ Rovnako tak by ocenila, keby boli domáce práce rovnomerne rozvrhnuté medzi oboch rodičov. Na moju otázku, do akej miery sa ich rodina odlišuje od jej predstavy ideálnej rodiny odpovedala, že nie, že si to myslí, ale vie, že sa v tomto smere zásadným spôsobom odlišujú.

Analýza zozbieraných dát v rodine č. 2 poukazuje na problematický spôsob výchovy: dosiahnuté skóre odkazuje nielen na nedostatky v emočnom vzťahu s otcom, ale aj v samotnom výchovnom riadení rodičov, ktoré je rozporné. Ďalšia, dlhodobější, predovšetkým však „citová neprítomnosť“ otca v rodine v kombinácii s autorita-

⁹ Žena, 37 r.

¹⁰ Žena, 37 r.

¹¹ Žena, 37 r.

Rodina č. 2

tívnym presadzovaním sa môže viesť k ešte väčšiemu zvýrazneniu nedostatkov v rámci spoločnej výchovy.

Výsledný záporný emočný vzťah detského respondenta môže poukazovať na jeho celkovú frustráciu z jeho vzťahu s otcom. O uvedenej situácii vypovedá nielen hrubé skóre z dotazníkov alebo vyobrazenie vlastnej rodiny (test kresby rodiny), rovnaké dáta vyplynuli aj zo spoločných rozhovorov.

Hypotéza sa v prípade rodiny č. 2 nepotvrdila, nakoľko na základe zozbieraných materiálov možno potvrdiť u matky súlad medzi explicitným a implicitným modelom – spoločnú komunikáciu s deťmi považuje za dôležitú, rovnako ako aj spoločné trávenie voľného času. Na základe vzťahu konformity a komunikácie respondentka zostáva model afiliačnej rodiny – t. j. vyššia miera orientácie na konformitu, vyššia miera orientácie na komunikáciu.

Z otcovej strany (vzhľadom na jeho zaneprázdnenosť a častú neprítomnosť počas mojich návštev, resp. neochotu rozprávať sa) nebolo možné posúdiť jeho explicitný model. Implicitný model otca som sa snažila rekonštruovať na základe zúčastneného pozorovania, spoločných opakovaných rozhovorov s manželkou, ako aj so starším synom. Jeho implicitný model reprezentuje model individualistickej rodiny.

Podobne ako v prípade rodiny č. 1, aj v rodine č. 2 vyšli z rozhovorov a dotazníkov dáta odkazujúce na obmedzenú, asymetrickú komunikáciu, t. j. zo strany otca dochádza k častému adresovaniu príkazov (direktívnosť, snaha o silné riadenie, záporný emočný vzťah, preferovanie plnenia úloh pred citovými väzbami, presadzovanie autority).

Celkové výchovné riadenie v rodine je vzhľadom na zastávanie odlišných výchovných modelov oboch rodičov rozporné, čo s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobuje v súvislosti s výchovou detí konflikty v rodine.

Rodina č. 3

Matka žije v dlhodobejšom vzťahu so svojím súčasným priateľom. Má staršiu dcéru z predchádzajúceho manželstva a polročné dieťa z aktuálneho vzťahu. Matka dcéru poskytuje dostatok priestoru a voľnosti (vyššia škála autonómie než direktivity).

Z dotazníka ADOR vyšlo hrubé skóre naznačujúce, že v rámci slabého riadenia v spojení so záporným vzťahom chýbajú požiadavky na dieťa, resp. vyznačujú sa nedostatočnosťou a nedôslednosťou. Dáta korešpondujú so zúčastneným pozorovaním, ale aj s rozhovormi; na moju otázku, či dbá respondentka na to, aby jej dcéra dodržiavala určité pravidlá v rodine, odpovedala, že v tomto smere je nedôsledná, ale aspoň nejaké základné pravidlá sa zvyknú dodržiavať: *Že také hodnoty, aby dodržiavala, hej. Toto ma našťve, toto si s ňou vybavujem. A už také, že čo ja viem, má niečo urobiť a neurobí, tak jej to pripomínam, ako nie vždy dôsledne. Až kým to neurobí. Ale zas sa presviedčam, že musím, lebo ináč to fakt neurobí. Ako mali sme napríklad také pravidlo, že keď niečo spácha alebo nespácha, napríklad to, čo mala urobiť, tak jej to pripomeniem pekne. Druhýkrát už zvýšim hlas a tretíkrát už bude zle. Keď bola menšia, to išlo no. V podstate dodržiavame, ale nedôsledne. No má také, čo ja viem, že so psom musí chodiť von, tak chodí. Ona zas nemá dáko veľa povinností. Sa má dobre (smiech).*¹² Pochvaly a odmeny dostáva detská respondentka najčastejšie za vysvedčenia a dobré známky: *Za vysvedčká alebo tak dostáva normálne darčeky. Alebo výlety. Ako že sme boli v lete v Disneylande, hej. Tak to mala za odmenu. Alebo keď teda pomôže, čo ja viem, tak jej potom kúpim. Ale máme takú dohodu, že rob si ako chceš, úlohy, aj uč sa, a kým ti to vychádza a máš dobré známky, tak ňu nechám, akonáhle sa zhoršíš, tak budeme mať iný systém. No ale tak tie odmeny... má aj vreckové. No ale tak darčeky na narodky a tak.*¹³

Priateľ respondentky charakterizoval svoj vzťah s jej dcérou ako „všelijaký“. Na to mu skočila do reči respondentka: *Veď si povedal, že ju máš rád...*¹⁴ *Jasné, že ju mám rád, a to neznamená všelijaký? Pripadá ti, že by som ju už nemal rád?*¹⁵ Na moju otázku, či so staršou dcérou svojej priateľky často komunikuje, namiesto neho odpovedala respondentka: *Už ani nie. Dakedy ste sa rozprávali.*¹⁶

Staršia dcéra pociťuje k matkinmu priateľovi výrazne negatívne emócie, čo potvrdzujú nielen dáta z pozorovaní či hrubé skóre z oboch dotazníkov, ale aj samotný test kresby rodiny. Matkin priateľ nemá v jej ponímaní nijakú autoritu, na kresbe ho „vyčlenila“ na samý okraj papiera.

V rodine č. 3 je prítomný zmiešaný model. Fotografie pomerne dobre vypovedajú o dynamickosti rodinného systému, nakoľko je možné povedať, že v minulosti matka zastávala implicitný model afiliačnej rodiny (vyššia orientácia na konformitu, vyššia orientácia na komunikáciu), ale s príchodom puberty u dcéry a s príchodom nového priateľa sa rodina postupne pretransformovala do modelu akceptujúcej rodiny (čím došlo k zmene v dimenzii konformity). Explicitný aj implicitný model je u nej v súlade.

12 Žena, 38 r.

13 Žena, 38 r.

14 Žena, 38 r.

15 Muž, 35 r.

16 Žena, 38 r.

Rodina č. 3

Keď som respondentke položila otázku, ako by podľa jej názoru mala vyzeráť ideálna výchova, spočiatku sa vyjadрила, že ideálna výchova neexistuje, avšak vzápätí dodala, že tak, aby vyhovovala aj rodičovi a zároveň: ... *dieťa aby dobre prospievalo, aby nemalo pocit, že je do niečoho tlačené. Určite aj hmotne by potom mala byť ideálna situácia. Lebo keď nemajú ľudia peniaze, tak sú pod stresom, potom si to dieťa odnesie. Čo ja viem, podľa mňa neexistuje ideálna výchova. To nezapre človek sám seba.*¹⁷

U priateľa respondentky dochádza k zhode medzi implicitným a explicitným modelom, pričom zastáva model individualistickej rodiny. Vypovedajú o tom dáta zozbierané nielen z pozorovaní, ale aj z rozhovorov. Dáta z dotazníkov však poukázali na respondentove sklony presadzovať sa autoritatívnym spôsobom, hoci v rámci danej rodiny k preňho uspokojivému presadeniu jeho názorov nedochádza.

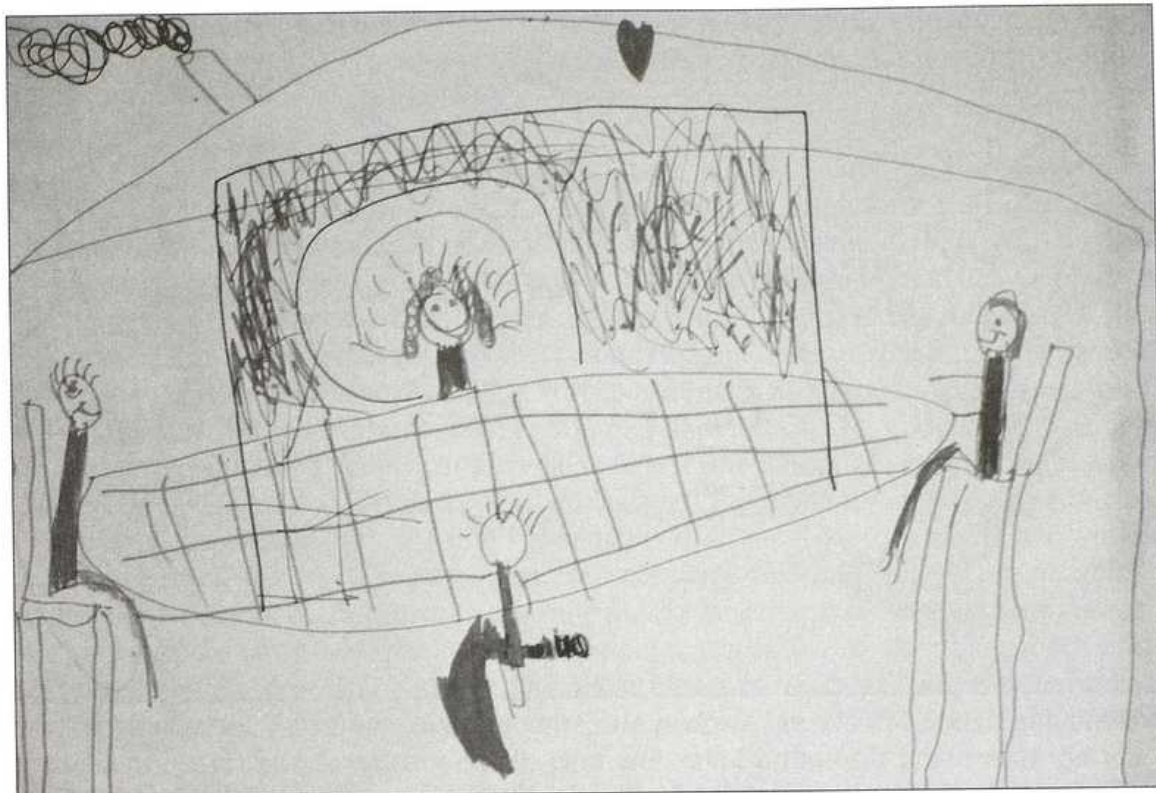
Komunikácia medzi ním a staršou dcérou jeho priateľky je charakteristická degenerovanou symetriou, t. j. dochádza k obojstrannej ignorácii, komunikácia prestáva byť účelová a nevedie k stmelovaniu rodiny. Hypotéza sa v prípade rodiny č. 3 nepotvrdila.

Rodina č. 4

Rodina č. 4 pozostáva z rodičov a dvoch detí. Rodina sa vyznačuje rozporným výchovným riadením; otec vystupuje z pozície prísneho, autoritatívnejšieho rodiča, zatiaľ čo matka je mierna, zhovievavá a skôr ospravedlní prehrešky detí.

Vychádzajúc zo zozbieraných dát možno povedať, že aj v rámci tejto rodiny sa uplatňuje zmiešaný model. U matky dochádza k súladu medzi implicitným a explicitným modelom, t. j. matka zastáva afiliačný model. V prípade otca rodiny sú však modely v nesúlade. Otec síce zastáva ako explicitný model autoritatívnej rodiny (deti majú poslúchať, majú dodržiavať pravidlá, silné riadenie), avšak v praxi sa snaží uplatňovať skôr model afiliačnej rodiny, čo opätovne vyvracia hypotézu. Situá-

¹⁷ Žena, 38 r.

Rodina č. 4

cia je však komplikovanejšia z toho hľadiska, že hoci otec v skutočnosti uplatňuje skôr model afiliačnej rodiny, je možné v rámci neho badať výraznejšie „autoritárske“ prvky. Daný model tak nie je v úplne čistej podobe.

Ako v rozhovoroch viackrát sám pripustil, keď sa niečo udialo, správal sa neprimerane k vzniknutej situácii, automaticky dával neadekvátne tresty, kričal na deti: *Vo všeobecnosti mi chýba viac trpezlivosti, občas som na nich prísnejší ako treba a sekám ich za blbosti... Zle som to pomenoval. Nebol som ani tak prísnejší, ako agresívnejší a hlučnejší, čo deti vnímali dosť negatívne. Prudko som vybuchol a kričal som s tendenciou hneď vyrukovať s najprísnejším zákazom z nášho arzenálu.*¹⁸ V dotazníkoch mu vyšla ambivalentnosť – má vyššiu škálu pozitivity, ale aj hostility. Ide tu o jednoznačný rozpor v samotnom správaní rodiča. Na jednej strane je presvedčený, že deťom treba prejavovať lásku, treba ich podporovať, ale na druhej strane kladie dôraz na plnenie príkazov, deti majú byť vedené k poslušnosti a disciplíne, na deti kladie vyššie nároky a požiadavky.

V čase výskumu mali rodičia problém s nedôslednosťou a nejednotnosťou pri dodržiavaní určitých pravidiel, ktorej si boli sami vedomí. Tým, že jeden z rodičov nedodržiaval, čo druhý rodič dieťaťu prikázal, resp. zakázal, automaticky to viedlo k nejasnej komunikácii a k nekonzistentnosti, ktoré vyústili do konfliktov medzi rodičmi. Dieťa skúšalo „posúvať hranice“ u zhovievavejšieho rodiča, nakoľko vedelo, že v tom bude s najväčšou pravdepodobnosťou úspešné (matka z trestu „zľaví“), na rozdiel od prísnejšieho rodiča.

Hĺbkový rozhovor s otcom sa vzhľadom na neočakávané rodinné záležitosti uskutočnil ako posledný. V ňom však pripustil, že na spomínanej nedôslednosti začali s manželkou pracovať a vidia prvé pozitívne výsledky vo vzťahu k detskej respondentke:

¹⁸ Muž, 42 r.

*Manželka reaguje kľudnejšie a rozvážnejšie. Aj keď začne kričať, nie je v tom toľko hnevu ako u mňa. V podstate poznám všetky moje zlé reakcie a veľakrát sme to prechádzali. Najhoršie je, keď si uvedomujete, že konáte nesprávne, ale v kritickej situácii aj tak často zlyháte. Ale už sa to lepšie. Jeden náš problém bol práve v tom, že sme nevystupovali ako rodičia jednotne, čo sa týka trestov. A od doby, čo sme hlavne smerom k dcére začali byť jednotní a vytrvali sme v sľúbenom zákaze, jej správanie sa začalo zlepšovať.*¹⁹

7. ZÁVER

Ústrednou témou tejto štúdie boli rodinné presvedčenia a štýly výchovy v rodinách. Cieľom bolo zmapovať a preskúmať usporiadanie rodiny ako prostredia, v ktorom sa odohrávajú komunikačné výmeny; presvedčenia rodičov, ktoré v danom prostredí ovplyvňujú výchovné štýly. Skúsme sa však vrátiť k prvotným úvahám, ktoré som si dala za cieľ preskúmať. Rodičia majú určité presvedčenia o tom, ako by výchova detí mala vyzeráť, pričom mojím hlavným záujmom bolo zistiť, do akej miery tieto presvedčenia korešpondujú s tým, akú výchovu rodičia v rodine reálne uplatňujú. Z analýzy dát vyplynulo, že v rámci skúmaných rodín (okrem jednej výnimky v podobe rodiny č. 1) nemožno potvrdiť alebo vyvrátiť nesúlad medzi implicitným a explicitným modelom výchovy rodičov. V troch skúmaných rodinách bol zaznamenaný zmiešaný model rodiny – rodičia sa nezhodovali na spoločnom spôsobe výchovy. Na individuálnej úrovni (výnimkou je otec rodiny č. 4) však dochádzalo k súladu medzi implicitným a explicitným modelom výchovy.

Teória Koerner a Fitzpatrickovej, z ktorej som pri výskume vychádzala, však nie je postačujúca na celkové uchopenie a popísanie rodinného systému ako takého. Rodinné modely nemusia vonkoncom fungovať v rámci sociálnej interakcie vo vyhrotenej, čistej podobe. Rodina predstavuje dynamický systém, z toho dôvodu možno skonštatovať, že jej výskum nie je uchopiteľný len prostredníctvom vzájomného vzťahu dimenzií konformity a komunikácie, nakoľko dôležitú úlohu zohrávajú aj ďalšie aspekty.

Prezentované výsledky výskumnej sondy poukazujú na dôležitosť vplyvu špecifického komunikačného vzorca, ktorý zohráva kľúčovú úlohu vo vzťahu medzi implicitným a explicitným modelom rodinných presvedčení. Z analýzy dát skúmaných rodín vyplýva, že asymetrický komunikačný vzorec je úzko spätý s názorovou nekonzistentnosťou medzi rodičmi, ktorá sa týka plnenia určitých povinností či aplikovania zákazov vo výchove, resp. následnej miery nedôslednosti pri dodržiavaní uvedených zákazov či príkazov zo strany jedného z rodičov. Pokiaľ funguje súdržnosť a obojstranná dôslednosť v súvislosti s dodržiavaním pravidiel, dochádza v tomto ohľade aj k percipovaniu zo strany detí. Na základe toho si je každý člen v danej rodine vedomý svojej presnej pozície, nakoľko sú zreteľne vytýčené hranice toho, „čo kto môže a čo už nie“. Zatiaľ čo pri nesúdržnosti nie sú tieto hranice všetkým členom v dostatočnej miere zrozumiteľné.

Cieľom tejto štúdie nie je predložiť čitateľom zovšeobecňujúce závery, ale poskytnúť podrobnejší pohľad na problematiku rodinných modelov. Ozrejenie rodinných presvedčení, ako aj pochopenie spôsobu výchovy v rodine umožňuje výskumníkovi s určitou pravdepodobnosťou predpokladať ďalší vývoj rodinného systému. Rodičom zas umožňuje lepšie pochopiť vzájomnú komunikáciu s deťmi a efektívne korigovať výchovné pôsobenie.

¹⁹ Muž, 42 r.

Tento príspevok však predstavuje len malú časť širšieho súboru možných postupov skúmania danej problematiky. Vzhľadom na to, že rodinné presvedčenia zohrávajú dôležitú úlohu vo vývoji vzťahov v rodinách sa domnievam, že si táto téma zasluhuje väčšiu pozornosť a priestor pre ďalšie, komplexnejšie výskumy.

LITERATÚRA

- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind. Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology*. San Francisco: Chandler Pub. Co.
- Bell, R. R. (1967). *Marriage and Family Interaction*. Illinois: The Dorsey Press.
- Boschek, P., Čáp, J. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Collier, J., Collier, M. (1986). *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Dallos, R. (1991). *Family Belief Systems, Therapy and Change*. Buckingham: Open University Press.
- Davidov, R. (2001). *Kresba jako nástroj poznání dítěte. Dětská kresba z pohledu psychologie*. Praha: Portál.
- De Singly, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Fox, R. (1967). *Kinship and Marriage. An Anthropological Perspective*. Penguin Books: Harmondsworth, Middlesex.
- Golomb, C. (2004). *The Child's Creation of a Pictorial World*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Henry, W. (1961). Projective Tests in Cross-Cultural Research. In: B. Kaplan (Ed.), *Studying Personality Cross-Culturally*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Kaser, K. (2000). *Macht und Erbe. Männerherrschaft, Besitz und Familie im östlichen Europa (1500 - 1900)*. Bohlau: Wien u.a.
- Koerner, A. F., Fitzpatrick, M. A. (2002). *Toward a theory of family communication*. <<http://www.comm.umn.edu/~akoerner/pubs/Family%20Theory.pdf>>
- Langmeier, J., Balcar, K., Špitz, J. (2000). *Dětská psychoterapie*. Praha: Portál.
- Levine, R. A., Norman, K. (2008). Attachment in Anthropological Perspective. In: R. A. Levine, R. S. New (Ed.), *Anthropology and Child Development. A Cross-Cultural Reader*. Oxford: Blackwell Publishing (127-142).
- Longres, J. F. (1990). *Human Behavior in the Social Environment*. 2nd Edition. F. E. Peacock Publishers.
- Matějček, Z., Říčan, P. (1983). *ADOR: Dotazník rodičovského jednání a postojů pro adolescenty*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha: SLON.
- Pogády, J. (1993). *Dětská kresba v diagnostice a v léčbě*. Bratislava: Slovak Academic Press.
- Satir, V. (2006). *Kniha o rodině: základní dílo psychologie vztahů*. Praha: Práh.
- Segalen, M. (1986). *Historical Anthropology of the Family*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Šípek, J. (2000). *Projektivní metody*. Praha: ISV Nakladatelství.
- Weiser, J. (2002). *Phototherapy Techniques - Exploring the Secrets of Personal Snapshots and Family Albums*. B. C. Psychologist, Winter, 26-27.
- Weiser, J. (1988). „See What I Mean?“ - Photography as Nonverbal Communication in Cross-Cultural Psychology. In: F. Poyatos (Ed.), *Cross-Cultural Perspectives in Nonverbal Communication*. Toronto: Hogrefe.
- Zatloukal, L. (2006). Přesvědčení o rodinných vztazích - vybrané teoretické koncepce a nástin jejich aplikace v praxi rodinné terapie. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 41(2), 95-112.

Internetové zdroje:

- <<http://www.systemic.cz/document/cybernetics.pdf>>
- <<http://www.ls.wisc.edu/maf/yrbk.pdf>>

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: sap@sappress.sk

Tlač: ETERNA Press, s.r.o.

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 59, 2011, Number 3

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: sap@sappress.sk

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

SLOVAK ETHNOLOGY

